

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi

Eskisehir Osmangazi University History Journal

e-ISSN: 2687-3842 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esogutd>, 7/2, Kasım 2024

DOI: 10.47437/esogutd.1477299

Araştırma Makalesi

19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Yetim Mallarının İdaresi: Kâtip Seyyid Mehmet Nuri Efendi'nin Emval-i Eytâm Sicilleri Örneği¹

Abdullah Taha Yıldız**

Öz

Yetimler ve yetim mallarının gözetilip korunulması İslam'ın önem verdiği konulardan birisidir. Yetimler ve malları hakkında Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Muhammed (s.a.s.)'in sünnetinde pek çok emir ve yasak bulunmaktadır. Yetimlerin gözetilip onların iyi bir şekilde yetiştirilmesi istenmekte, onlara zulmeden ve mallarını kötüye kullananlar ise zemmedilmektedir. Kur'an-ı Kerim'in ve Hz. Peygamber'in bu direktifleri Müslümanların da bu konuya ihtimam göstermesini gerektirmiştir. Daha erken dönemlerden itibaren ister devlet adamları ister özel şahıslar tarafından yetimler ve onların mallarının korunması için çeşitli vakıflar tesis edilmeye başlanmıştır. Büyük bir coğrafyayı uzun bir süre hakimiyeti altında bulunduran Osmanlı Devleti'nde de benzer kurumların bulunduğu da görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde kurulan vakıflar yoluyla yetimlerin mallarından ziyade muhtaç olan yetimler korunmaya alınmıştır. Bunun yanında yetimlerin mallarına yönelik muamelelerde İslam Hukuku'nun gereklerini kadınlar vasıtasıyla yerine getirmişlerdir. Yetimlerin malları kadı nezdinden tutulan şer'iyye sicillerinde kayıt altına alınmış, bu mallarda veli veya vasi tarafından yapılan tasarruflar mahkeme yoluyla denetlenmiş ve yetim rüşde erinceye kadar malı muhafaza edilmeye çalışılmıştır. Özellikle 19. yüzyılda devlet otoritesinin merkezileşmesi neticesinde kurulan Emval-i Eytâm İdaresi'yle yetimlerin mallarının devlet güvencesine alınmaya çalışıldığı ve burada bu malların yetimler lehine çalıştırıldığı görülmektedir. Pek çok görevli tarafından İslam Hukuku'nun cevaz verdiği işlemlerle çalıştırılan bu malların yetimlerin rüşd ispatı sonrası kendilerine verilmesi yoluyla kötü niyetli şahıslar tarafından istismar edilmesinin önüne geçilmesi istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Emval-i Eytâm Sicili, Eytâm, Eytâm İdaresi, Yetim, Yetim Malları.

¹ Bu makale Prof. Dr. Tahsin Özcan danışmanlığında Abdullah Taha YILDIZ tarafından tamamlanmış olan *Kâtip Seyyid Mehmed Nuri Efendi'nin Eytâm Sicillerine Göre Osmanlılarda Yetim Mallarının İdaresi* isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ABD, abdullahtaha.yildiz@dupu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8475-339X>.

**The Administration of Orphan Properties in the Ottoman Empire in the 19th
Century: The Example of Emval-i Eytâm Registers by Katip Seyyid Mehmet Nuri
Efendi**

Abstract

The protection of orphans and their properties represent a significant facet of Islamic social ethics. The Qur'an and the Sunnah of the Prophet Muhammad (pbuh) contain numerous directives regarding the welfare of orphans and the proper management of their wealth. These teachings underscore the importance of providing care and nurturing for orphans, while condemning any form of exploitation or misappropriation of their assets. Such principles have historically prompted individuals and institutions to establish foundations and trusts dedicated to safeguarding the rights and interests of orphans. The Ottoman Empire, which ruled vast territories for centuries, also developed mechanisms to protect the properties of orphans. Particularly notable was the establishment of the Amwal-i Aytâm Idaresi (Administration of The Orphans Properties) in the 19th century, coinciding with the centralization of state authority. This administration sought to ensure the security of orphan estates under state guardianship, managing these assets in the best interest of the orphans. Various measures were implemented to prevent any potential misuse of these assets, including the employment of the assets in accordance with Islamic legal principles and their eventual transfer to the orphans upon reaching maturity. The establishment of such institutions and the implementation of these measures underscore the importance placed on the welfare and protection of orphans in Islamic societies. They also reflect the commitment of both state and private actors to uphold the ethical and legal responsibilities outlined in Islamic teachings regarding the care of orphans and their estates.

Keywords: Amwal-i Aytâm Registration Aytâm, Amwal-i Aytâm Idaresi, Orphans, Orphan Properties.

Giriş

Yetimlerin korunması tarihteki bütün toplumların ortak meselelerinden birisi olmuştur. Yetimlerin hakkının korunması toplumun hem ahlaki hem de sosyolojik olarak sağlıklı olarak devam edebilmesi için önemli bir konu olarak görülmüştür.

Arapça y-t-m (ي-ت-م) kökünden türeyen yetim kelimesi lügatte tek olmak, tek kalmak manasına gelmektedir ve nesnelerin tekliğini ifade eder. Özel manada ise babası ölmüş çocuğa yetim denmektedir. Yetim tabiri babası ölmüş küçük büyük herkese kullanılabilir miyse de Fıkıh İlminde terim olarak yetim, ergenlik yaşına gelmemiş, babasını kaybetmiş çocuklar için kullanılmaktadır.² Osmanlı örneğinde ise yetim, sadece

² Abdüsselam Arı, "Yetim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (2013). Geniş bilgi için bkz. Cürcanî Ali b. Muhammed, *Kitabu't-ta'rifât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 258; "Yetim", *El-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye* (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslamiyye, 1427).

babasını değil yalnızca annesini kaybetmiş çocuklar için de kullanılmaktaydı.³ Çalışmanın esasını teşkil eden eytâm kelimesi ise yetim kelimesinin çoğuludur.⁴

Hak sebebiyle indirildiği bildirilen⁵ Kur'an-ı Kerim'de yetimlerin bakımı ve onlarla ilgilenilmesi gerekliliği ile ilgili birçok emir ve tavsiye bulunmaktadır. Yetime iyi muamele etme, yetimlerin ıslah edilmesine çalışma, yetimleri evlendirme⁶, yetimlerin mallarını koruma⁷ ve onlara infak etme⁸ Kur'an-ı Kerim'in İslam toplumuna yüklediği önemli sorumluluklardandır. Aynı şekilde yetimlere zulüm ve haksızlık yapmanın da yasaklandığını belirten bir çok ifade de bulunmaktadır. Yetim mallarını haksız şekilde kullanmak, israf etmek ve yetim hakkı yemek bu yasaklardandır. Bu fiilleri işleyenlerin cezasının ahirette cehennem olacağı belirtilmiştir.⁹

Kendisi de bir yetim olan Hz. Muhammed (s.a.s)'in de yetimler hakkında birçok hadisi ve uygulaması bulunmaktadır. Yetime iyi muamelede bulunma, yetimleri ıslah etme, onları koruyup kollama, onlarla ilgilenme¹⁰ Peygamber Efendimiz'in Müslümanlara yönelik tavsiyelerindedir. Yetimin malının zekâtla eriyip bitmesinden çeşitli işlerde çalıştırılarak tükenmesinin de önüne geçilmesini emretmiştir.¹¹

Gerek Kur'an-ı Kerim'in emir ve yasakları gerek Peygamber (s.a.s)'in teşvikleri ile bizzat sahabe uygulamalarında yetimlere gösterilen ihtimam; İslam devletlerinde kimsesiz ve yetim çocukların himayesine özel bir önem verilmesini sağlamıştır. Devlet tarafından veya şahıslar tarafından kurulan vakıflarla yardıma muhtaç kişiler, yolda kalmışlar, yetimler, kimsesiz çocuklar ve dul kadınlar himaye edilmiş, onların ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Miladî 13.yüzyılda Erbil Atabeyi Muzafferüddin Ebu Said Gökbörü (630/1232)'nün kurmuş olduğu vakfın vakfiyesinde bir çocuk yetimhanesi ve sokak çocuklarının kalabilecekleri bakımevi kurulması için özel şartlar bulunmaktadır. Ayrıca sütannenin ihtiyaçlarına varıncaya kadar yetimhanede kalan çocukların her türlü

³ Mehmet Akif Berber, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Yetim Mallarının Korunması* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 89.

⁴ Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ebu'l-Fadl İbn Manzur, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Daru's-Sadr, 1414), 12/645.

⁵ Nisa Suresi, 4/105.

⁶ Nisa Suresi, 4/6.

⁷ Nisa Suresi, 4/8.

⁸ Bakara Suresi, 2/215, İnsân Suresi, 76/8, Beled Suresi, 92/15.

⁹ Nisa Suresi, 4/2, 10; Fecr Suresi, 89/17; Duha 93/9; Mâün Suresi, 107/2.

¹⁰ Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdulkaki (Daru'l-İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.), 2/1213 (no. 3678).

¹¹ Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahih*, thk. Muhammed b. Zühayr Nasır (Daru Tavki'n-Necât, 1422), 4/10 (No. 2764); Muhammed b. İsa Et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-Kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), 2/25 (No. 641); Süleyman b. El-Eş'as Ebû Davud, *Sünen-i Ebi Dâvud*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, ts.), 3/114 (No. 2871).

ihtiyacı karşılanmıştır.¹² Miladî 13. Yüzyılın sonlarında hükümdarlık yapmış olan İlhanlı hükümdarı Gazan Mahmut Han (703/1304) tarafından kurulmuş vakfın günümüze kadar ulaşmış olan vakfiyesinde de terkedilmiş ve yetim kalmış çocukların ihtiyaçlarının karşılanması ve himaye edilmesi ile ilgili maddeler bulunmaktadır.¹³ Memlük sultanlarının da yetimlerin mallarının korunması için mevziü'l-hüküm adlı bir kurum oluşturdukları görülmektedir. Şafii mezhebine mensup bir başkadının idaresinde bulunan kurumda ister zengin ister fakir olsun yetimlerin malları onlar rüşde erip teslim alınıncaya kadar korunmuştur.¹⁴ Erken dönemlerden itibaren İslam coğrafyasında yetimlerin gözetilmesi için tesis edilmiş olan sosyal kurumların oluşmuş olduğunu görülmektedir.

1. Osmanlılarda Yetimler ve Yetimlerin Mallarının İdaresi

Diğer İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de yetim çocukların her türlü hakları İslam Hukuku çerçevesinde korunmaktaydı. Vefat eden kimsenin malının taksimi, buluğ ve rüşd yaşına ermemiş çocuğa mirastan düşen pay, bu çocuğun bakımının ve çocuğa miras kalan malların idaresinin kimin üzerine düşeceği gibi hususlar fıkıh metinlerinde açıkça belirtilmiştir. Toplum da bu kurallara uygun olarak yaşayışını devam ettirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde yetimlerin himayesine yönelik faaliyetler Tanzimat öncesi dönemde vakıflar eliyle yapılmaktaydı. Yetimlere miras kalan malların himayesiyle ilgili hususlar ise kadının nezdinde bulunan sicillerde kayıt altına alınmaktaydı.¹⁵

Yetimlere yönelik vakıflar yoluyla yapılan hizmetler arasında yetimlere yemek dağıtmak, onları giydirmek, eğitimlerine yardımcı olmak ve günlük ihtiyaçlarının karşılanması için maaş bağlatmak sayılabilir.¹⁶ Ayrıca Avarız sandıkları¹⁷ ve esnaf sandıkları¹⁸, sandığa bağlı olanlar tarafından ihtiyaç sahiplerine yardım için kurulmuş sandıklar olup bu muhtaç kimseler arasında yetimlerin olmaması düşünülemez. Bu tür sosyal hizmetlerin yoksul yetimlere yapılan yardımları kapsadığı açıktır. Bunun yanında

¹² Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993), 349.

¹³ Abdülkadir Yuvalı, "Gâzân Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (1996).

¹⁴ Adam Sabra, *Poverty and Charity in Medieval Islam: Mamluk Egypt, 1250-1517* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 62-63.

¹⁵ Ayşe Şimşek, "Osmanlı Hukuk Sisteminde Yetimlerin Himayesi ve Maddi Haklarının Korunması -Kurumsal Süreç-", *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi* 5 (15 Mart 2021), 94-97.

¹⁶ *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri* (Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1938), 313-314/257, 328-329/260-261; *Süleymaniye Vakfiyesi*, haz. Kemal Edib Kürkçüoğlu (Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1962), 152-153/42-43; Nazif Öztürk, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyal Yardımlaşma Kuruluşları", *Vakıf Medeniyeti Sempozyumu Kitabı* (Ankara, 2003), 59.

¹⁷ Mehmet İpşirli, "Avârız Vakfı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (1991); Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanunî Dönemi Üsküdar Örneği* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), 80-82.

¹⁸ Özcan, *Para Vakıfları*, 82-85; Nesimi Yazıcı, "Lonca Sisteminin İşsizlik Sigortasıyla İlgisi Üzerine Bazı Düşünceler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35/1 (1996), 159-164.

yetimlerin mallarının korunması ve nemalandırılmasına yönelik hizmetler de bulunmaktaydı. Mesela, Yeniçeri ağası idaresinde bulunan kara sandıkta vefat etmiş yeniçerinin yetimlerine miras kalan paralar nemalandırılır ve çocuk rüşde erince buradan parasını nemasıyla birlikte alırdı.¹⁹

Şeriyeye sicillerinde ise yetimler hakkında çeşitli bilgiler mevcuttur. Yetime vasî atanmasından²⁰, yetimin malının kiralınmasına²¹ ve yetime ait malın vasî veya velî tarafından nemalandırılmasına²² kadar birçok örnek elimizde mevcuttur.

Temettuât defterlerinde de yetimlerin sosyal ve ekonomik durumlarına dair bilgiler mevcuttur. Kiminle yaşadıkları, sağlık durumları, meslekleri, yaşları gibi sosyal durumlarına dair bilgiler yanında, sahip olunan emlak, arazi, hayvanât gibi ekonomik durumlarına dair bilgiler de tespit edilebilmektedir. Defterlerde yetim olarak kaydedilen hane reisinin bağlı bulunduğu kişi için “vasî” ibaresi kullanılmıştır. Bu vasînin genellikle validesi veya amcası (âmmîsi) olduğu görülmektedir. Yine yakınlık bağı olanlardan dedesinin ve amcasının oğlunun da vasî olarak yer aldığı görülmektedir. Bunun yanında herhangi bir yakınlık bağı belirtilmeyen kimselerin de vasî olarak yer aldığı görülmektedir.²³

Emval-i eytâma yönelik şikâyetlerin artması ve yapılan ikazlarla düzenlemelerin bu haksızlıkları engelleyememesi üzerine Emval-i Eytâm İdaresi ‘yetimlerin haklarının korunması ve onlara ait malların değerlendirilmesi’ amacıyla H.1268/M.1851 yılında kuruldu²⁴, akabinde yayınlanan “Eytâm Nizamnamesi” ile teşkilatlanması ve işleyişi düzenlendi.²⁵ İlk olarak Emval-i Eytâm Nezareti adıyla Şeyhülislamlığa bağlı olarak

¹⁹ Özcan, *Para Vakıfları*, 85-86; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 558-559; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri* (İstanbul: OSAV, 1996), 9/254-255.

²⁰ Coşkun Yılmaz (ed.), *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb (Havâss-ı Refîa) Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 993 - 995 / M. 1585 - 1587)*, haz. Baki Çakır, Ayşe Seyyide Adıgüzel, Zeynep Trabzonlu, Hilal Kazan (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 88 (Hüküm No. 88).

²¹ Coşkun Yılmaz (ed.), *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil (H.956-963/ M.1549-1556)*, haz. Orhan Gültekin (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 188 (Hüküm no. 397).

²² Coşkun Yılmaz (ed.), *İstanbul kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999 - 1000 / M. 1590 - 1591)*, haz. Rifat Günalan (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 62 (Hüküm No. 1188).

²³ Metin Menekşe, “Temettuât Defterleri Işığında Eskişehir’de Yetimlerin Sosyal Ve Ekonomik Durumlarına Dair Bazı Bilgiler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/38 (2015), 386.

²⁴ Mehmet Çanlı, “Tarihî Sürec İçerisinde Eytâm Sandıklarının Hukuki Mevzuatı Ve Karşılaştığı Sorunlar (1851-1920)”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi* 9/3 (15 Eylül 2020), 1303-1304. Şerîyye sicillerinde yetim mallarının suistimal edilmeye çalışıldığına dair bir çok kayıt yer almaktadır. Örneğin, Antep’te tutulmuş bir kayıta vasînin yetimin malını hileli işlerde kullandığı, Kırım’daki bir kayıta da vasînin yetimin malını kendi malı gibi kullandığı görülmektedir. Berber, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Yetim Mallarının Korunması*, 125-126.

²⁵ “Eytâm Nizamnamesidir”, *Düstur, Tertip I*, 1289, 1/270-275.

kurulan bu müessesenin adı, kuruluşundan kısa bir süre sonra Emval-i Eytâm İdaresi olarak değiştirildi.²⁶

Başlangıçta İstanbul'da kurulan eytâm sandıkları daha sonra çıkan nizamnameyle taşrada da kurulmaya başlandı.²⁷ H.1291/M.1874 yılında kurulan Meclis-i İdare-i Emval-i Eytâm ile merkez ve taşradaki eytâm sandıkları bu meclise bağlandı.²⁸ H.1324/M.1906 tarihli bir nizamnameyle yetimlerin hakları ve emval-i eytâmın işletilmesi ile ilgili hükümler daha önce çıkan dört nizamnameyi de kapsayacak bir şekilde düzenlendi.²⁹ 1926 yılına kadar devam eden bu idare, aynı yıl çıkan Medenî kanunla kaldırılıp yerine Emlak ve Eytâm Bankası kurulmuş, yetimlerin paralarının bu bankaya devriyle yetim paralarının işletilmesi banka tarafından yürütülmüştür.

19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında da Emval-i Eytâm İdaresi'nin yanında yetimlere yönelik birçok müessese yine devlet ve özel kişiler tarafından kurulmuş, yetimlerin himayesi sağlanmaya çalışılmıştır. Yetim, öksüz veya aileleri kendilerine bakamayacak durumda olan fakir Müslüman ya da gayrimüslim çocuklara temel eğitim vermek, bir meslek kazandırmak amacıyla tesis edilen Islahhaneler yetimlere yönelik ilk kurumlardandır.³⁰ Sultan II. Abdülhamid tarafından kurulan Darülaceze³¹ ve Darülhayr-ı Âli³² yetim ve kimsesiz çocuklara birer meslek ve zanaat edindirmek amacıyla kurulmuş müesseselerdir. Yine Darüşşafaka 19. yüzyılın ortalarından itibaren yetim çocukların eğitimi için gönül vermiş kimseler tarafından kurulmuş ve hala günümüzde varlığını devam ettiren bir eğitim kurumudur.³³ Osmanlı'nın son yıllarında kurulan darüleytâmlar yetimler için bir sığınak ve meslek edinme merkezi olarak işlev görmüştür.³⁴ Aynı şekilde Osmanlı'nın son ve cumhuriyetin kuruluş yıllarında faaliyete başlamış olan ve günümüzde

²⁶ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi BOA, *İrade Dahiliye (İ. DH.)*, 16710. 13 Kasım 1852 (1 Safer 1269) tarihli Takvim-i Vekayi'de emval-i Eytâm müdürü unvanıyla bir kişinin tayin edildiği ilan edildi. *Takvim-i Vekayi*, "Vuku'ât-ı Resmîye" (Safer 1269), 2-4.

²⁷ "Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne Küşâd Olunacak Eytâm Sandıklarının Sûret-i İdâresi ve Muhafazası Hakkında Nizamnamedir", *Düstur, Tertip I*, 1289, 1/1/276-281; İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmîye Merkez Teşkilatında Reform(1826-1876)* (İstanbul, 2017), 187.

²⁸ "Bâ İrade-i Seniyye Teşkil Eden Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm'ın Sûret-i Teşkilini ve Vezâifini Mübeyyin Nizamnamedir", *Düstur, Tertip I*, 1293, 3/3/551; *Takvim-i Vekayi*, "Kısm-ı Resmî" (Ramazan 1291), 1-2.

²⁹ "Umûm Emvâl-i Eytâmın Sûret-i İdâresi Hakkında Tâdilen Kaleme Alınan Nizamname", *Düstur, Tertip I*, 1943, 8/8/515-548.

³⁰ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003), 78-79.

³¹ Reşat Ekrem Koçu, *Darülaceze(1895-1974)* (İstanbul, 1974), 36-43.

³² Hikmet Zeki Kapıcı, *Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr-i Âli* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2012), 51.

³³ Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi* (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 490-491.

³⁴ Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 1548-1549.

Çocuk Esirgeme Kurumu olarak devam eden Himaye-i Etfal Cemiyeti de yetimlerin himayesi için kurulmuştur.³⁵

2. Kâtip Seyyid Mehmet Nuri Efendi Sicillerinde Emval-i Eytâmın Yönetimi

Katip Seyyid Mehmet Nuri Efendi'nin sicillerindeki hesapların yönetimine geçmeden önce kayıtlarda yer alan bazı kavramların tanımlarının yapılması önem arz etmektedir. Sicilde hesap kaydı tutulan yetimler fıkha göre mallarını idare etme ehliyetlerine sahip olmadıkları için onların yerine bu işlemleri veli veya vasîleri takip etmektedir.

Velayet, “rızası olup olmadığına bakılmaksızın bir sözün başkası hakkında geçerli ve sonuç doğurucu kılınması” demek olup bu yetkiye sahip olan kimselere veli denmektedir.³⁶ Yetim çocuklar nezdinde veliler velisi buldukları kişilerin hem malları hem de kendileri üzerinde gözetim hakkına sahiptirler. Bununla birlikte vasî ise daha dar kapsamlı olup sadece iktisadi bir mana taşır. Yani eda ehliyetine³⁷ sahip olmayan kimselerin mallarını idare eden kimseye vasî denmektedir.³⁸

Bunlardan başka kayıtlarda geçen idâne, istiğlâl, rehn, kefil, ikrâz ve istikrâz kelimelerinin de açıklanmaya ihtiyacı bulunmaktadır. İdâne Arapça borç anlamına gelen deyn kökünden türetilmiş bir kelime olup borç vermek demektir.³⁹ İstiğlâl, rehn ve kefil terimleri ise muamele-i şer'iyye olarak uygulanan bey' bi'l-vefânın türlerin ifade etmektedir. Rehn, paranın taşınır bir mal karşılığı olarak verildiğini, kefil ise paranın bazı kimselerin güvencesiyle borç olarak verildiğini ifade eder. İstiğlâl de yine muamelede satılan malın satıcıya kiralanması şeklinde yapıldığını belirtmektedir.⁴⁰ Ancak istiğlâl muamelelerinde satılan mal genellikle bir gayrimenkul olmaktadır.⁴¹ İkrâz ve istikrâz kelimeleri de Arapça geri ödenmek üzere borç verme anlamına gelen karz kelimesinden türetilmiştir. İkrâz, borç vermek; istikrâz ise borç istemek manalarına gelmektedir.⁴² İkrâz-ı hazine ve istikrâz kayıtları sicillerde devlet hazinesinin borçlanmalarını ifade etmektedir.

³⁵ Makbule Sarıkaya, *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti 1921-1935* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 36-50.

³⁶ H. Yunus Apaydın, “Velâyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (2013).

³⁷ Ali Bardakoğlu, “Ehliyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (1994).

³⁸ Ali Bardakoğlu, “Vesâyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (2013).

³⁹ Mehmet Akif Aydın, “Deyn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (1994).

⁴⁰ Ahmed Cevdet Paşa (ed.), *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1882), 41, madde 118, 119.

⁴¹ Abdülaziz Bayındır, “Bey' bi'l-Vefâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (1992).

⁴² H. Yunus Apaydın, “Karz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (2001).

2.1. Kâtip Seyyid Mehmet Nuri Efendi'nin Eytâm Sicilleri Ve Özellikleri

Osmanlı'da yetimlerin mallarının işletilmesi için Emvâl-i Eytâm Nezareti oluşturulduktan sonra buralarda çalışmak üzere farklı kademelerde memurlar görevlendirilmiştir. Nizamnamenin yürürlüğe girmiş olduğu 7 Rebiüelvel 1268 (31 Aralık 1851) tarihi itibarıyla görevlendirilmiş memurlar arasında Mehmet Nuri Efendi'nin de yetim malları kâtipi olarak tayin edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kâtip Seyyid Mehmet Nuri Efendi'nin hayatı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nde Eytâm İdaresi ile ilgili olan diğer bir defterde 12 Şubat 1294/24 Şubat 1879 tarihli bir kayda göre Kâtip Seyyid Mehmet Nuri Efendi'nin "serkâtip" rütbesine kadar yükselen üst derece memurlardan olduğu anlaşılmaktadır.⁴³ Kâtip Seyyid Mehmet Nuri Efendi'ye ait sicillerde son hesap işlem tarihi olarak 25 Recep 1298/23 Haziran 1881⁴⁴ görülmekte olduğundan Seyyid Mehmet Nuri Efendi'ni 30 yıl kadar Eytâm İdaresi'nde bu görevi yürütmüş olduğu da tereddüde mahal bırakmayacak bir bilgidir.

Seyyid Mehmet Nuri Efendi'ye ait olan ilk emvâl-i eytâm sicilinin yazımına H.1269/M.1852 tarihinde başlanılmış ve "Kâtip Seyyid Mehmet Nuri Efendi İdaresinde Bulunan Emvâl-i Eytâmın Sicilidir Numara 1" adı altında yetim mallarının kayıtları tutulmuştur. Her ne kadar ilk kaydın yazıldığı tarih H.1267/M.1851 yılı gözükse de bu yetim malının kaydının daha önceden başka bir defterde tutulduğu ve Seyyid Mehmet Nuri Efendi'ye intikal etmiş olduğu anlaşılmaktadır. İlk bakışta müteveffâlara ait malların daha önceki tarihlerde kayıtları zannedilse de kayıtlara ait hesaplardaki işlemlerin tüm kayıtlarda H.1269/M.1852 yılından itibaren başladığı dikkat çekmektedir. Son olarak da Muharrem 1269 tarihinden itibaren kayıtların tarih sırasını takip etmesi de bu tespiti desteklemektedir.

Kâtip Seyyid Mehmet Nuri Efendiye ait ikinci emvâl-i eytâm sicili ise "Kâtip Seyyid Mehmet Nuri Efendi İdaresinde Bulunan Emvâl-i Eytâmın Sicilidir Numara 2" adlı defterdir. Bu defterdeki kayıtların tutulmaya başlandığı tarih ise H.1271/M.1854 yılı olarak gösterilmiştir.

Seyyid Mehmet Nuri Efendinin tutmuş olduğu her iki defterin özellikleri aşağıdaki iki başlık altında ayrı ayrı ele alınmıştır.

⁴³ İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (İMMA), 3353, 2b.

⁴⁴ Seyyid Mehmet Nuri Efendi, *Kâtip Seyyid Mehmet Nuri Efendi İdaresinde Bulunan Emvâl-i Eytâmın Sicilidir Numara 1*, İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (İMMA), 0203508, 51a.

2.1.1. 1 Numaralı Sicil ve Özellikleri

92 varaktan oluşan “Kâtip Seyyid Mehmed Nuri Efendi İdaresinde Bulunan Emvâl-i Eytâmın Sicilidir Numara 1” başlıklı defterin boyutları 50x19cm’dir. El yazması olan sicil kaydındaki yazı çeşidi, Osmanlılar tarafından geliştirilmiş olan ve özellikle 19. Yüzyılda günlük hayatta, mektuplarda ve resmî yazışmalarda işlerlik kazanan rik‘a⁴⁵ hattıdır.⁴⁶ Sicilde her kayıt için öncelikle sağlı-sollu olacak şekilde iki sayfa ayrılmıştır. Kaydın hesabının iki sayfaya sığmaması durumunda kayıtlar sicilin son sayfasına veya münasip bir sayfaya genelde not düşülerek devam ettirilmiştir.⁴⁷ Kaydın iki sayfadan az sürmesi durumunda ise sayfalar bazen boş bırakılmış bazen de yeni kayıtlar açılarak doldurulmuştur.⁴⁸

Defterde altmış iki adet yetim mallarının hesap kaydı bulunmaktadır. Bunun yanında iki tane “bilâ sandık-bilâ numara” olarak kayıtlı yetim malı hesabı ve on tane çeşitli hesap kaydı bulunmaktadır. Böylece defterde toplam 74 hesap tutulmuştur. Bir numaralı kaydın vaz’-ı sandık tarihi⁴⁹ 15 Şaban 1267/15 Haziran 1851⁵⁰, son kaydın vaz’-ı sandık tarihi ise 24 Şaban 1276/17 Mart 1860 tarihidir. Daha önce de belirtildiği gibi sicildeki ilk hesap işlem tarihi⁵¹ 1269/1852, son hesap işlem tarihi ise 49 numaralı kayıta yer alan 25 Recep 1298/23 Haziran 1881 tarihidir. Sicilin başında sicilde kaydı tutulmuş hesaplar sırasıyla numara usulü ile kaydedilip bir fihrist oluşturulmuştur.⁵²

2.1.2. 2 Numaralı Sicil ve Özellikleri

“Kâtip Seyyid Mehmet Nuri Efendi İdaresinde Bulunan Emvâl-i Eytâmın Sicilidir Numara 2” başlıklı sicil 88 varaktan oluşmaktadır. Boyutları ise 50x17 cm’dir. Defterde yetim mallarına ait doksan bir hesap kaydı vardır. Bunun yanında yirmi beş tane “bilâ sandık-bilâ numara” olarak kayıtlı yetim malı hesabı bulunmaktadır. Böylece defterde toplam 116 hesap tutulmuştur. Bu sicilde de kullanılan yazı türü rik‘a’dır.⁵³ Bir numaralı kaydın vaz’-ı sandık tarihi 27 Safer 1271/19 Kasım 1854, son kaydın vaz’-ı sandık tarihi ise 16 Recep 1279/7 Ocak 1863 tarihidir. İlk hesap işlem tarihi 27 Safer 1271/19 Kasım

⁴⁵ Muhittin Serin, “Rik’a”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (2008).

⁴⁶ Seyyid Mehmet Nuri Efendi, *Emvâl-i Eytâmın Sicilidir 1*, 0203508, 1a.

⁴⁷ Seyyid Mehmet Nuri Efendi, *Emvâl-i Eytâmın Sicilidir 1*, 0203508, 1b-2a, 74b-75a.

⁴⁸ Seyyid Mehmet Nuri Efendi, *Emvâl-i Eytâmın Sicilidir 1*, 0203508, 12b.

⁴⁹ Vaz’-ı Sandık: Yetim malının sandık defterine konulmasını ifade eder. “Vaz’-ı sandık” ibaresinin geçtiği her bir kayıta bir de tarih bulunur. Bu tarih yetim mallarının sandığa giriş tarihidir.

⁵⁰ Seyyid Mehmet Nuri Efendi, *Emvâl-i Eytâmın Sicilidir 1*, 0203508, 1b.

⁵¹ Hesap işlem tarihinden maksat vaz’-ı sandık olan yetim mallarının çalıştırılmaya başlandığı tarihtir.

⁵² Seyyid Mehmet Nuri Efendi, *Emvâl-i Eytâmın Sicilidir 1*, 0203508, 1a.

⁵³ Seyyid Mehmet Nuri Efendi, *Kâtip Seyyid Mehmet Nuri Efendi İdaresinde Bulunan Emvâl-i Eytâmın Sicilidir Numara 2*, İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (İMMA), 0203510, 1a.

1854, son hesap işlem tarihi ise 26 Zilkade 1292/24 Aralık 1875 tarihidir. Aynı şekilde bu sicilinde başında sicilde kaydı tutulmuş hesaplar sırasıyla numara usulü ile kaydedilip bir fihris oluşturulmuştur.⁵⁴ Kayıtların tutuluş şekli ve süreci 1 numaralı defterde olduğu gibidir. Ancak bu defterde “bilâ sandık-bilâ numara” kayıtlar için sicilinde sonunda ve 4b, 5a-b, 6a, 9b ile 10a sayfalarında yer ayrılmıştır. Ayrıca sicilde numaralı kayıtlar bittikten sonraki 83a-b, 84a-b ve 85a sayfalarında “ikrâz-ı hazine-i celile-i maliye kılınan mebalîğın 8 Şevval 1274/10 Mayıs 1274” başlıklı devlet hazinesine verilmiş olan borçların tutulduğu birtakım kayıtlar bulunmaktadır.

Sicil isimlerinin bir ve iki şeklinde devam etmesi ile kayıtların tarihinin birbirini takip etmesi sicillerin birbirinin devamı olduğunu göstermektedir. Ayrıca sicilinde sonundaki ikrâz kayıtlarında birinci sicildeki müteveffâların da ismi geçmektedir. Ayrıca sicillerde “cedid deftere nakl”, “yeni deftere nakl” gibi ifadelerin bulunması bir üçüncü sicilinde daha olabileceği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Ancak İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi’nde dijital ortama aktarılan siciller arasında Kâtip Seyyid Mehmet Nuri Efendi’ye ait üçüncü bir sicile rastlanmamıştır.

2.2. Kâtip Seyyid Mehmet Nuri Efendi’nin Eytâm Sicilleri Işığında Yetim Mallarının Yönetimi

Belirtildiği üzere Kâtip Seyyid Mehmet Nuri Efendi’ye ait iki sicilde toplam 190 hesap kaydı bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi müteveffânın para vakfiyle ilgilidir. Dokuz tanesi muhtelif kişilere ait ikrâz hesabıdır. Toplam bu on hesabın yetim mallarının işletilmesi ile ilişkisi tarafımızdan tespit edilememiştir. Vakıf ve ikrâz kayıtları haricinde yetimlerle ilgili olan 180 kayıt bulunmaktadır. Bir numaralı sicilde iki, iki numaralı sicilde yirmi beş olmak üzere 27 tane “bilâ sandık-bilâ numara” şeklinde ayrılmış hesap bulunmaktadır. Bu kayıtlar bilâ-numara oldukları için sicillerin ilk sayfalarındaki isim fihrislerinde yer almamaktadır. Bilâ sandık oldukları için de bu kayıtlara ait herhangi bir işleme rastlanmamaktadır. Normal bir kaydın açılması gibi müteveffânın vefat ettiği yer, ismi, babasının ismi, vârislerinin isimleri ve yakınlıkları ile vasînin adı ve vârislere yakınlığı kaydedilmiş, sonuna da tarih düşülmüştür. Ayrıca yetimlere miras kalan malların nerelerde kimler elinde olduğu kaydedilmiştir. “Bilâ sandık-bilâ numara” kayıtlarının hesaplarında hiçbir işlem yapılmamış olmasına rağmen sicilde açılmasının sebebi yetimlere ait malların eytâm sicillerine kaydedilip devlet arşivinde bir kaydının bulunması ve herhangi bir dava durumunda delil olmasının istenmesi olabilir.

⁵⁴ Seyyid Mehmet Nuri Efendi, *Emvâl-i Eytâmın Sicilidir 2*, 0203510, 1a.

Vakıf ve ikrâz kayıtlarıyla “bilâ sandık-bilâ numara” kayıtlar çıkarıldığında sicillerde yetimlere ait hesap işlemlerinin bilfiil tutulmuş olduğu 153 kayıt bulunmaktadır. Bir numaralı sicilin fihristinde 64 isim bulunmaktadır. Ancak biraz önce de bahsedildiği üzere bu kayıtlardan on tanesi vakıf, ikrâz ve mal taksimi gibi araştırma konusu ile ilgili olmayan kayıtlardır. Bu kayıtlar çıkarılınca bir numaralı sicilde 54 kayıt kalmaktadır. Fakat Osmanlı kayıt usulünde işlemi biten kayıt üzerine aynı numarayla yeni bir kayıt açılabilmektedir. Dolayısıyla bir numarada birden fazla emvâl-i eytâm kaydı bulunabilmektedir. Bu sicilde de aynı usul işletilmiş bazı numaralara birden fazla kayıt açılmıştır. Bu da sicile kaydedilen hesap sayısını arttırmıştır. Aynı şekilde iki numaralı sicilin isim fihristinde de 75 tane hesap gözükmektedir. Ancak aynı usul burada da işletildiğinden kaydedilen hesap kaydı 91’e çıkmıştır.⁵⁵

2.2.1. Kayıtların Tutulma Şekli

Kâtip Seyyid Mehmet Nuri Efendi’nin sicilleri, Eytâm İdaresi tarafından yetimlerin paralarının işletilmeye başlandığı ve bunların kayıtlarının olduğu ilk sicillerdendir. Eytâm Nezareti’nin kuruluş nizamnamesi olan ilk nizamnamede Eytâm İdaresi’nin yetimlerin mallarını nasıl ve ne şekilde işleteceği kurala bağlanmıştır. Bu nizamnameye göre nazır tayin edilmiş ve emrine emvâl-i eytâm kâtipliği yapmak üzere kassâm kâtipleri verilmiştir. Kâtiplerin kaydedecekleri işlemler belirtilmekle beraber defterin nasıl ve ne şekilde kimler tarafından tutulacağı ayrıntılı olarak düzenlenmemiştir. Fakat yine de sicillerde, kayıtların belli kurallar ve usuller çerçevesinde tutuldukları görülmektedir. Kâtip Seyyid Mehmet Nuri Efendi de sicillerinde kayıtlarını bu usule uygun şekilde tutmuştur.

Her iki sicilde de hesap kaydı için yan yana olmak üzere iki sayfa ayrılmıştır. Önce müteveffânın vefat yeri, adı, babasının adı, vârislerin ismi ve yakınlığı, vasînin ismi ve vârislere yakınlığı ile sandığın kimin tarafından açıldığı bilgisi kaydedilmiştir. Gayrimüslim tebaadan kayıtları bulunanlar zımmî ibaresiyle belirtilmiştir. Sonuna da vaz’-ı sandık tarihi düşülmüştür. Bu bilgilerden sonra ise miras kalan paraların nerede ve nasıl buldukları alt alta gelecek şekilde yazılmıştır. Daha sonra sandıkta nakit bulunan parayla başlanarak yetimlere kalan mallar işletilmeye başlanmıştır. Sicillerde bulunan hesap kayıtları ya kâtip tarafından bizzat kaydedilmiş ya da başka defterlerden nakil yoluyla alınmıştır. Nakil yoluyla gelen hesap kayıtları eytâm kâtipleri göreve başlamadan önceki defterlerden nakledilmiş olabileceği gibi eytâm kâtipleri göreve başladıktan sonra da

⁵⁵ Seyyid Mehmet Nuri Efendi, *Emvâl-i Eytâmın Sicilidir 2*, 0203510, 1b.

olabilmektedir. Eytâm kâtipleri göreve başladıktan sonra olan nakillerde ise yetimin hesabının kaydedildiği kâtibin vefat etmesi veya yetimin mekân değiştirmesi gibi sebeplerden birisiyle hesabın nakli gerçekleşebilmektedir.⁵⁶

Sandıkta bulunan paraların işletilmesi sırasında üç grup kayıt bulunmaktadır. Birinci grup “bâ-istiğlâl, bâ-rehn veya bâ-küfelâ” idâne kayıtlarıdır. İkinci grup “ikrâz-ı hazine” kayıtları olarak gözükmektedir. Üçüncü grup ise “esham ve kâime” denilen evrâk-ı nakdiye alınmasıdır. Verilen borçların çoğunluğunu birinci grup olan kişilere borç verme yani idâneler oluşturmaktadır. İkinci grup olan “ikrâz-ı hazine” kayıtları da hesaplarda önemli bir yekûn tutmaktadır. Üçüncü grup “esham ve kâime” satın alınması sık rastlanmasa da gelir getirici özelliği bulunması sebebiyle tercih edilen bir yöntem olmuştur.⁵⁷

Sicilin tutulduğu zamanlarda yürürlükte olan nizamnamede önce kişilere rehin ve kuvvetli kefil karşılığı idâne, mümkün değilse 25.000 kuruş ve üstü paranın yine güvenilir esnafa verilmesi ve son olarak bunlar da mümkün değilse evrâk-ı nakdiyeye çevrilip yetime gelir elde edilmesi amaçlanmaktaydı.⁵⁸ İdâne işlemleri ciddi bir şekilde devam ettirilmiş, evrâk-ı nakdiye olarak adlandırılan esham ve kâime satın alınması fazla uygulanmamıştır. Fakat nizamnamede bulunmayan başka bir borçlanma çeşidi de defterlerde kayıt altına alınmıştır. Bu da yetim mallarından ikrâz-ı hazine işlemleridir.

Nizamnamede yetim paralarından ikrâz-ı hazine ile ilgili herhangi bir kanun veya izin bulunmamaktadır. Fakat sicillerin tutulmuş olduğu tarihlerde Osmanlı Devleti malî bakımdan zorluklar yaşamaktaydı. Ekonomik buhranların yaşandığı, kâime, esham gibi iç borçlanma sistemlerinin yetersiz kaldığı bir dönemde devlet başka para kaynakları bulmaya çalışmıştır.⁵⁹ Bu tür sıkıntılar devletin kontrolünde bulunan para fonlarından borçlanarak aşılmaya çalışılmıştır. İşte böyle sıkışık bir dönemde ciddi rakamlara ulaşan eytâm sandıklarından çeşitli zamanlarda istikrâzda bulunulmuştur. Eytâm İdaresi tarafından ayrı defterlerle bu borçlanmaların hesapları tutulurken⁶⁰ aynı zamanda kâtiplerin idaresinde bulunan bu hesap defterlerine de kaydedilmiştir.

⁵⁶ Seyyid Mehmet Nuri Efendi, *Emvâl-i Eytâmın Sicilidir* 2, 0203510, 33b.

⁵⁷ Bu üç grup kayıt ayrıntılı olarak aşağıda izah edilmektedir.

⁵⁸ “Eytâm Nizamnamesidir”, 1/271-272.

⁵⁹ Metin Kopar - Murat Yolun, “18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Borçlar Tarihine Bir Bakış”, *International Journal of History* 4/1 (2012), 338.

⁶⁰ İMMA’da Eytâm İdaresi ile ilgili defterler arasında hazine ikrâzı ile ilgili çeşitli defterler bulunmaktadır. Örneğin, 3550 numaralı sicilde emvâl-i eytâm sandıklarından yapılan hazine ikrâzları sırayla kaydedilmiştir. İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (İMMA), 3350.

Yetimin çeşitli ihtiyaçları için yetimin nafakasına mahsuben para alındığı kayıtlarda mevcuttur. Nitekim birçok örnek arasından sadece bir tanesi burada zikredilebilir: “400 kuruş Sağırâna ‘iydiye elbiseleri için vasîleri Ayşe Hanım’a teslim-şüdfi 2 Zilkade 1270”⁶¹. Ayrıca yetime ait mülklerin tamir ve muhafazası için de gerekli masraflar sandıktan alınmıştır. Örnek olarak birinci sicilde 54 numaraya kayıtlı Abdülkerim Bey’in sağır ve sağiresine ait hesapta bulunan “1790 kuruş bi’l-izni’ş-şer’i Kulaksız hamamının tamirine 7191 kuruştan hissesi” kaydı verilebilir.⁶² Ancak bu harcamaların “bi’l-izni’ş-şer’i” yani hâkim kararı ile yapılmış olduğu özellikle belirtilmiştir.

Sicilde hesap devam ederken vasîlerin isteği doğrultusunda hesap dökümünün çıkarıldığı da görülmektedir.⁶³

Vefat ve rüşdün ispatı sonucunda hesabın kapanması için vefat veya isbât-ı rüşd kaydı açılmaktadır. Açılan kayıta hangi vârisin isbât-ı rüşd veya vefat ettiği açıklanmaktadır. Hesabın son döküm tarihinden itibaren ne kadar zamandır tutulmakta olduğu yazılmış ve sonuna da tarih düşülmüştür. İsbât-ı rüşd kaydı, vasî ve yetim tarafından ikisinin talebiyle, vefat kaydı ise sadece vasînin talebiyle açılmaktadır. Yeni kayıta yetime ait mallar teker teker sıralandıktan sonra nerelerde oldukları açıklanmaktadır. İsbât-ı rüşd veya vefat sebebiyle kapanan hesaplar için ilgili hak sahiplerinden mutlaka imza veya mühürleri hesap kaydının son kısmına alınmıştır. Nizamnamede de geçtiği üzere mevcut para nakden, idânedeki olanlar da nezaret tarafından tahsil edilip yetime teslim edilmektedir. Bazı kayıtlarda havale olarak başka kayıtlardan paranın temin edildiği ve o şekilde teslim edildiği de görülmektedir.⁶⁴

2.2.1.1. Yetim Mallarının Yönetimi ve İşletilmesi

2.2.1.1.1. Mûrisler

Eytâm sicillerinde hesap kayıtları mûrislerin adına açılmaktadır. Kâtip Seyyid Mehmet Nuri Efendi’nin çalışmanın konusu olan iki defterinde toplam yüz elli üç mûrisin kaydı yer almaktadır.

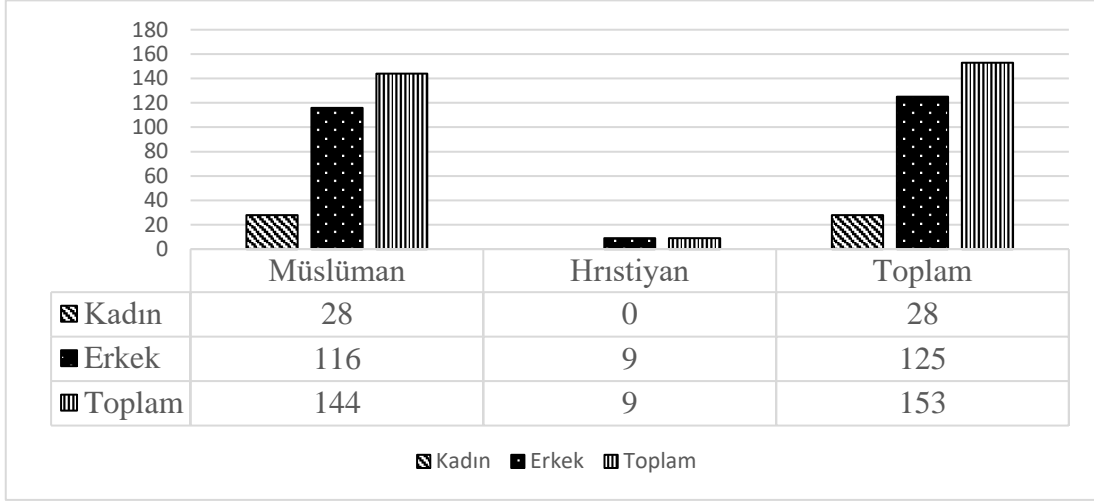
⁶¹ Seyyid Mehmet Nuri Efendi, *Emvâl-i Eytâmın Sicilidir 1*, 0203508, 2b.

⁶² Seyyid Mehmet Nuri Efendi, *Emvâl-i Eytâmın Sicilidir 1*, 0203508, 70a.

⁶³ Seyyid Mehmet Nuri Efendi, *Emvâl-i Eytâmın Sicilidir 1*, 0203508, 9b; Seyyid Mehmet Nuri Efendi, *Emvâl-i Eytâmın Sicilidir 2*, 0203510, 8b.

⁶⁴ Seyyid Mehmet Nuri Efendi, *Emvâl-i Eytâmın Sicilidir 1*, 0203508, 9a, 12a.

2.2.1.1.1. Mürislerin Cinsiyetleri ve Dinleri

Şekil 1: Mürislerin Cinsiyetleri ve Dinleri

İki sicilde bilâ sandık-bilâ numara ve yetimlerle alakalı olmayan çeşitli hesaplar hariç hesabı tutulan toplam yüz elli üç müris bulunmaktadır. Hesapların yüz yirmi dördü erkek, yirmi sekizi ise kadın mürislere aittir. Yüz elli üç hesaptan yüz kırk dört tanesi Müslüman, dokuz tanesi ise Hristiyan hesaplarıdır. Hristiyan olan mürislerin hepsi erkektir. Kadınlara ait olan yirmi sekiz hesabın tümü ve erkeklere ait yüz yirmi beş hesap ise Müslüman hesaplarıdır.

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim halka ahval-i şahsiye olarak adlandırılan işlemlerde kendi dinlerine tabiidirler ve bu konuda karar verme yetkisi kendi ruhanî liderlerine aitti. Ancak talep edildiği durumda şer'î mahkemeler tarafından da işlemler görülmekteydi. Miras hukukunda da kendi din kurallarına tabii olmakla birlikte aynı şekilde istedikleri takdirde şer'î mahkemeye de gidebilmekteydiler.⁶⁵ H.1267/M.1851 tarihli Eytâm Nizamnamesi yayımlandığında bu kural hala yürürlükteydi. Bu işlem Islahat Fermanı'na⁶⁶ aykırı olduğundan dolayı bir genelgeyle gayrimüslimlerin terekelerinin

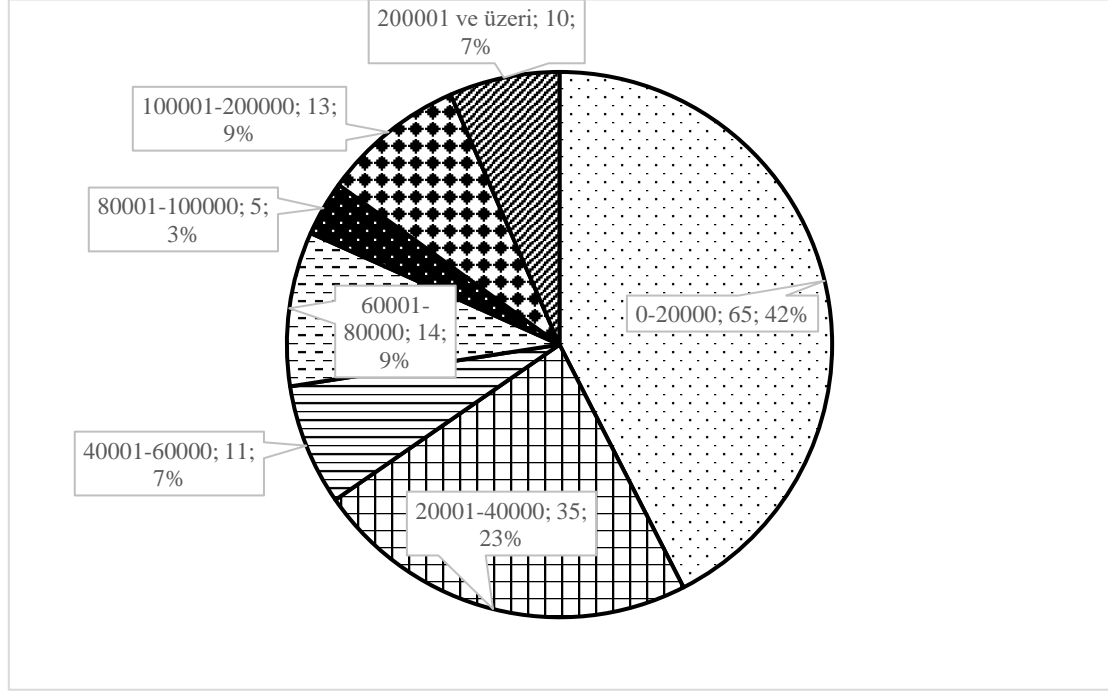
⁶⁵ Belkıs Konan, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 64/1 (01 Mart 2015), 176; İbrahim Solak - Ahmet Gülenç, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Halkın Aile Yapısı Üzerine Bir İnceleme: Tanzimat Dönemi Diyarbakir Örneği", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 53 (17 Aralık 2021), 318. Hukukî ve idarî işlemlerdeki yetkinin Osmanlı Devleti içerisinde yer alan gayrimüslim dinî grup liderlerinin otonom bir idareye sahip olduğu değil, devletin kendilerine çizdiği sınırlar çerçevesinde uyguladıkları sorumluluklar olduğu düşünülmelidir. Nitekim gayrimüslim din liderlerinin cemaatleri üzerindeki yetkisi *ruhani iltizam* ismiyle ifade edilmekte ve Osmanlı Devleti'nin bu liderlerin yetkisini mültezimlerin yetkisiyle aynı biçimde algıladıkları görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2004), 27-66.

⁶⁶ Tanzimat'ın ilânından sonraki uygulamalarla ilgili olarak özellikle gayri Müslimlere yeni haklar tanıyan 1856 tarihli hatt-ı hümayun. Bkz. Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (1999).

yazımı ve taksiminin gayrimüslimlere ait olduğu ve onlara bırakılması gerektiği belirtildi.⁶⁷ Ayrıca 1324 tarihli “Eytâm nizamnamesi”nde gayrimüslim terekelerinin kendi kanunları çerçevesinde yazım ve taksim edilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁶⁸

Eytâm mallarının korunmasıyla ilgili çıkarılan kanunların sadece Müslüman tebaaya değil gayrimüslim tebaaya da uygulandığı bu noktada dikkat çekmektedir.

2.2.1.1.1.2. Mûrislerin Meslekleri ve Tereke Büyüklükleri

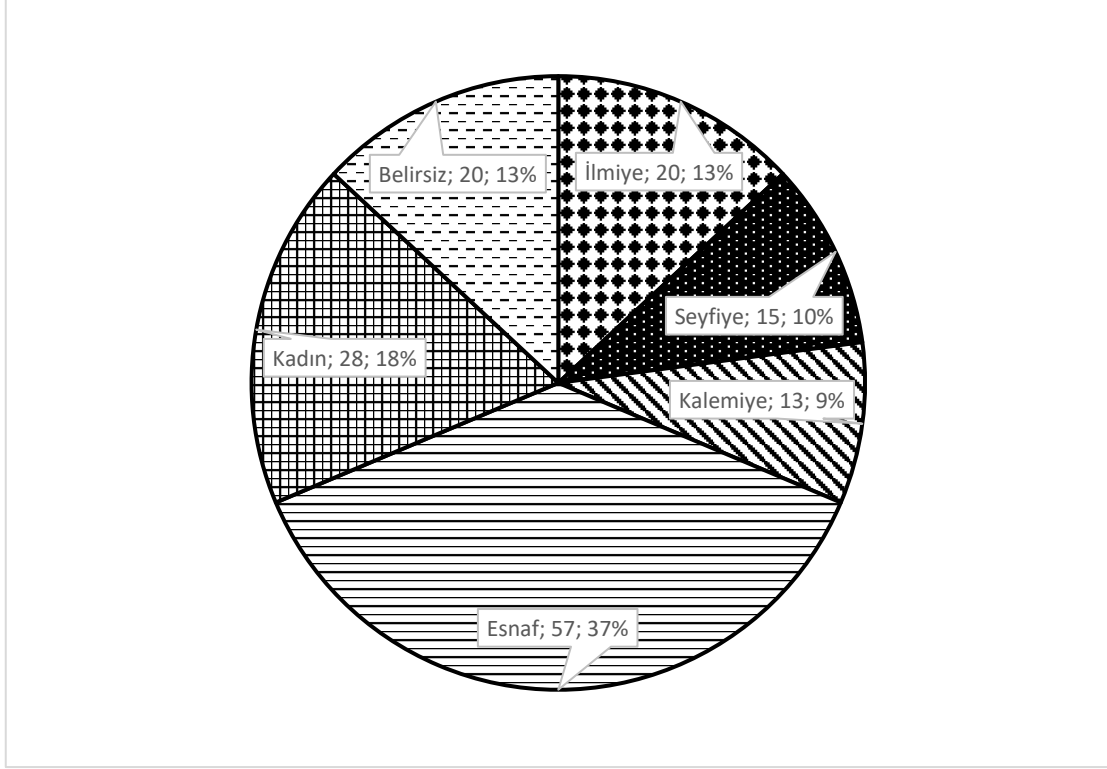

Şekil 2: Sicillerde Kayıtlı Terekelerin Büyüklükleri(Kuruş)

Sicillerde kayda girmiş müteveffalara ait tereke olarak yazılmış 0-20.000 kuruş arası değişen 65, 20.001-40.000 kuruş arası değişen 35, 40.001-60.000 kuruş arası değişen 11, 60.001-80.000 kuruş arası değişen 14, 80.001-100.000 kuruş arası değişen 5, 100.001-200.000 kuruş arası değişen 13 ve 200.001 kuruştan daha fazla olan 10 kayıt bulunmaktadır. Ancak toplam paranın %47’lik kısmı olan 4.767.847 kuruş 27 para, sicillerde 200 bin kuruş ve üzeri miktarda mal miras bırakan on mûrise aittir. Bu on kişiden ikisi surre-i hümayun emini, dördü esnaf iken bir tanesi Halep valisi, bir tanesi Mâbeyn-i Hümayûn Kapıcı Küdârı ve biri de Harem-i Nebi Şeyhi’dir. Bir kişi hakkında ise meslek bilgisi bulunmamaktadır. 200 bin kuruş ve üzeri terekeye sahip olmayan tek meslek grubu ise kadınlardır.

⁶⁷ Yurdakul, *İlmiye Teşkilatında Reform*, 185.

⁶⁸ “Umûm Emvâl-i Eytâmın Sûret-i İdâresi Hakkında Tâdilen Kaleme Alınan Nizamname”, 8/522, Madde 22.

Şekil 3: Sicillerde Kayıtlı Mûrislerin Meslekleri

Mûrisler kaydedilirken çoğunlukla meslekleri de zikredilmiştir. Çeşitli meslek gruplarına dâhil olan mûrislerden yirmisi ilmîye, on üçü ise kalemîye zümresine mensup, on beşi asker, elli yedisi esnaf olmak üzere yüz iki mûrisin mesleklerine kayıtlardan ulaşabilmektedir. Yirmi sekiz kadın mûristen hiçbirisi hakkında bir meslek kaydı bulunmamaktadır. Geriye kalan yirmi erkek mûrisin meslek bilgileri kayıt altına alınmamıştır. %37'lik bir oranla esnaf mûrisleri sicillerde hesabı en çok tutulan meslektir. Mesleği belirsiz olanların oranı ise %13 olarak gözükmektedir. Kadı, molla, imamların bulunduğu ilmîye zümresine ait hesap kayıtları ise %13'lük bir dilimi oluşturmaktadır. Seyfiye zümresine mensup olan 15 kişinin arasında ise Paşalar, mirliva, albay ve binbaşı rütbesine mensup askerler bulunmaktadır.

Sicillerde toplumun her kesiminden mûrislerin bulunmuş olduğu anlaşılakta olup nizamnamenin toplumun tüm katmanlarına eşit bir şekilde uygulandığını göstermektedir. İstanbul şehir merkezinde tutulan bir sicil olduğu için mûrisler arasında esnaf yoğunluğu fazla gözükmekte çiftçi olarak hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Mûrislerin çoğunluğunun esnaf olması ayrıca İstanbul'un o dönemde de önemli bir ticaret merkezi olduğuna işaret ettiği söylenebilir.

Tablo 1:
Mûrislerin Meslekleri ve Tereke Büyüklükleri

		MESLEKLER													
		İlmiye		Seyfiye		Kalemiye		Esnaf		Kadın		Belirsiz		Toplam	
TEREKE BÜYÜKLÜĞÜ	Kuruş	Adet	Oran	Adet	Oran	Adet	Oran	Adet	Oran	Adet	Oran	Adet	Oran	Adet	Oran
	0-20000	7	35 %	7	47 %	6	47%	26	46 %	13	46 %	6	30 %	65	42,48 %
	20001-40000	5	25%	0	0%	2	15%	16	28 %	8	28 %	4	20 %	35	22,88 %
	40001-60000	2	10%	0	0%	0	0%	1	2%	3	11 %	5	25 %	11	7,19 %
	60001-80000	2	10%	4	26 %	2	15%	3	5%	2	7%	1	5%	14	9,15 %
	80001-100000	0	0%	1	7%	0	0%	2	3%	1	4%	1	5%	5	3,27 %
	100001-200000	1	5%	2	13 %	2	15%	5	9%	1	4%	2	10 %	13	8,50 %
	200001 ve üzeri	3	15%	1	7%	1	8%	4	7%	0	0%	1	5%	10	6,54 %
	Toplam	20	100%	15	100 %	13	100 %	57	100 %	28	100 %	20	100 %	153	100%
	Toplam Oranı	13,07%		9,80%		8,50%		37,25%		18,30%		13,07%		100,00%	

39

Bütün mesleklerde 40.000 kuruşun altında bulunan terekelerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. İlmiye zümresine mensup kişilerin tereke miktarları karşılaştırıldığında her ölçekte terekeden olduğu ve oransal olarak da değerlerin yakın olduğu görülmektedir. Ancak 200.000 kuruş ve üzeri miktarda olan 10 terekeden 3'ünün ilmiye zümresine mensup olanlardan olması, ilmiye zümresinin toplumda zenginlik olarak da üst sırada yer aldığını göstermektedir. Yine seyfiye ve kalemiye zümresinde de tereke ölçekleri oransal olarak birbirine yakındır. Burada da bu zümrelere mensup olanların orta-üst seviye gelir grubuna girdikleri söylenebilir.

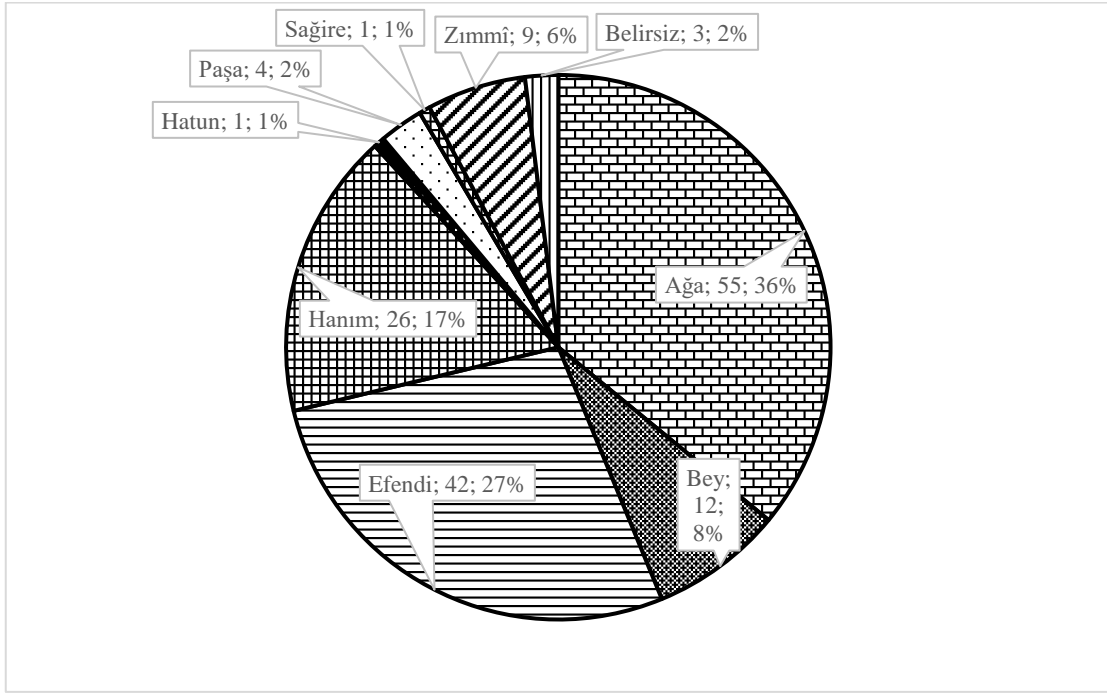
Sicilde en çok kaydı bulunan meslek grubu olan esnaflarda da yüksek miktarları haiz terekeler bulunsa da yoğunluk 40.000 kuruş ve altı terekelerdedir. Genel manada esnafın toplumda orta gelir grubundan olduğu verilere bakılarak söylenebilir. Kadınların da bir mesleğe sahip olmasalar bile mehirlerden veya kendilerine kalan miraslardan ciddi bir meblağa sahip oldukları söylenebilir. Kayda alınmış toplam nukudun %10'a yakını kadınların terekeleri oluşturmaktadır. Piyasaya aktif olarak bir meslek mensubu şeklinde girmemiş olsalar da Osmanlı kadınlarının ellerinde ciddi bir sermaye bulunmaktadır.

Sicile kaydı yapılmış olan yüz elli üç mûrisin yetimlere miras olarak bıraktıkları nakit, toplam 10.119.531 kuruş 7 paradır. 6.158.731 kuruş 4 para ise Eytâm sandığından

nakitlerin sahiplerine teslim edildiği miktardır. En büyük terekeye sahip olan hesap 1.310.700 kuruş ile iki numaralı sicilde 45. Numaraya kayıtlanmış Şeyhu'l-Haram-ı Hazret-i Nebi Tosunpaşa İbnu'l-Merhum Mustafa Bey'e aittir.⁶⁹ En az miktarda paranın kayıtlı olduğu hesap ise 1760 kuruş ile yine iki numaralı defterde 53. numaraya kayıtlanmış olan Şerife Hatice Hanım bt. Ahmed'e aittir.⁷⁰

Kayda alınan hesapların %65'ini 0-40.000 kuruş arasında değişen miktarlarda paralar oluşturmaktadır. Eytâm İdaresi'nin kuruluş amacı yetimlere ait malların korunmasıdır. Büyük miktarları haiz terekelerin değil küçük miktarda para bulunan terekelerin kaydının istatistikî olarak daha fazla tutması Eytâm İdaresi'nin kuruluş amacı doğrultusunda çalıştığı izlenimini oluşturmaktadır.

2.2.1.1.1.3. Mûrislerin Unvanları

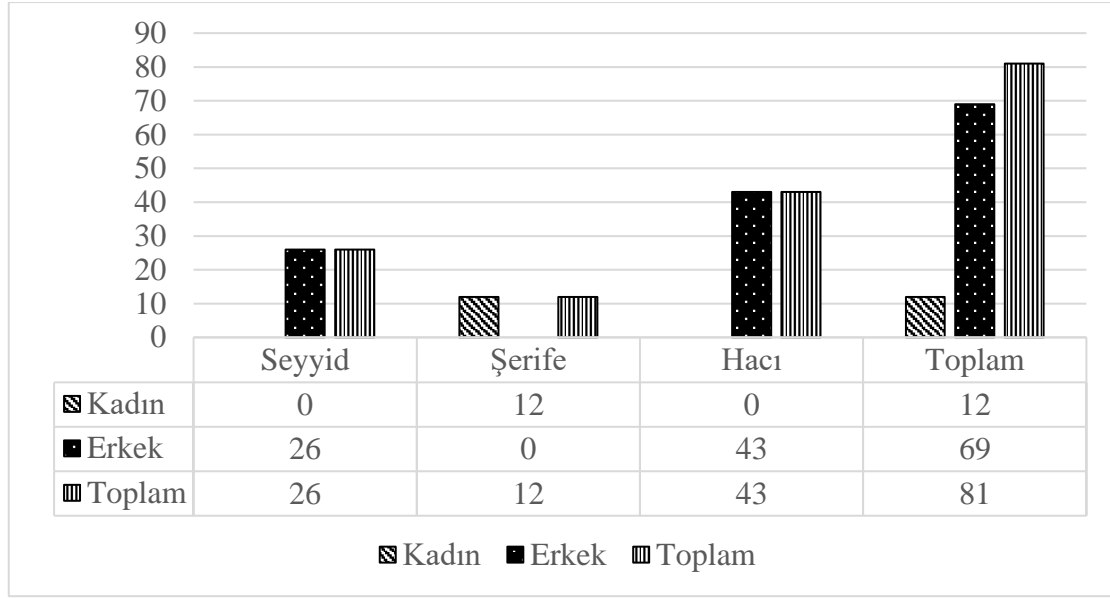
Şekil 4: Sicillerde Kayıtlı Mûrislerin Unvanları

Mûrislerin sicillerde kaydı yapılırken isimlerinin sonlarına kendileri için kullanılan unvanlar da eklenmiştir. Sicillerde kaydı bulunan 153 mûrisin üçü hariç hepsinde bir unvan bulunmaktadır. En çok kullanılan unvan çoğunlukla esnaf ve seyfiye zümresi için kullanılan "Ağa" unvanıdır. İkinci olarak ise genel olarak ilmiye ve kalemiye zümresine mensup kişiler için kullanılan "Efendi" unvanıdır. Yine sicillerde kaydı bulunan kadınlar

⁶⁹ Seyyid Mehmet Nuri Efendi, *Emvâl-i Eytâmın Sicilidir 2*, 0203510, 52b.

⁷⁰ Seyyid Mehmet Nuri Efendi, *Emvâl-i Eytâmın Sicilidir 2*, 0203510, 61a.

için bir kişide “Hatun”, 26 eytâm sicilinde ise “Hanım” unvanı kullanılmıştır. “Bey” unvanının ise seyfiye ve ilmiye zümresine mensup kişiler hakkında yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. “Paşa” unvanı ise sadece seyfiye zümresine mensup kişilere kullanılmıştır. Eytâm sicillerinde hesabı tutulan bir yetim vefat edince, aynı numarada kendi mirasçıları için bir sayfa açılmıştır. Küçük yaşta vefat eden bu yetime ait hesapta kendisi için “sağire” unvanı kullanılmıştır. Son olarak ise Hristiyan murislerin kayıtlarında ise zimmî unvanının kullanıldığı görülmektedir.

Şekil 5: Mürisler İçin Kullanılan Unvanlar

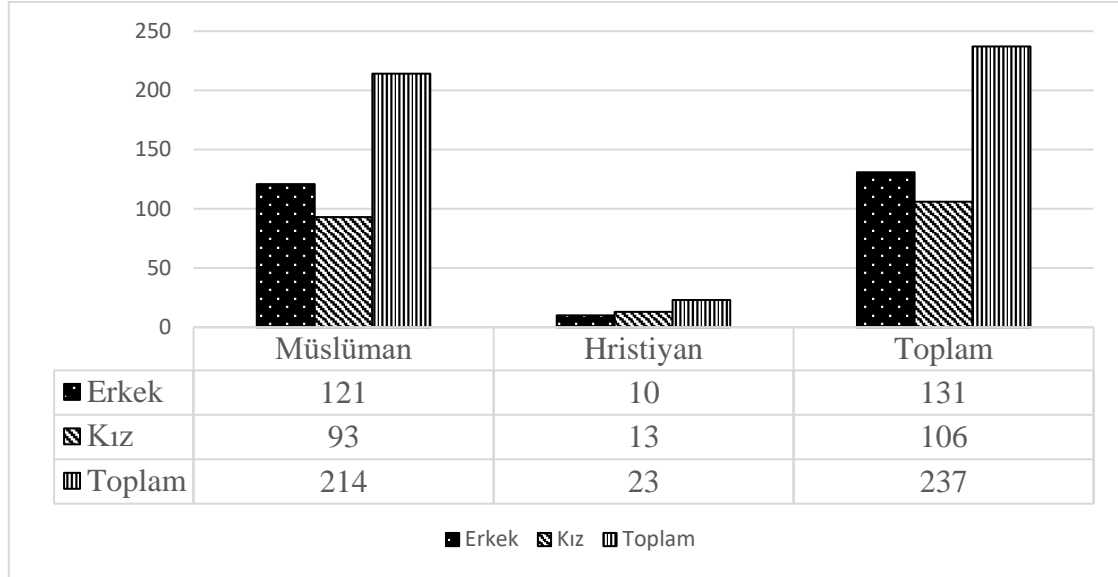
Anlatılan unvanlar hariç mürisler tanıtılırken bazıları hakkında “el-Hac”, “Seyyid” ve “Şerife” sıfatları da bulunmaktadır. “El-Hac” sıfatı bulunan kırk üç mürisin hacı olduğu bellidir. “Seyyid” ve “Şerife” sıfatlarının ise Peygamber (s.a.s.)’in soyundan gelenlere verildiği bilinmektedir. Her ne kadar “Seyyid-Seyyide” tabirlerinin Peygamber (s.a.s.)’in torunu Hz. Hüseyin (r.a.)’in, “Şerif-Şerife” tabirlerinin ise Peygamber (s.a.s.)’in diğer torunu Hz. Hasan(r.a.)’in soyundan gelenlere kullanılması ile ilgili uygulama bazı dönemlerde bulunmakla birlikte her iki kullanımın da Peygamber (s.a.s) soyundan gelen herkes için geçerli olduğu ifade edilmiştir.⁷¹ Sicillerde ise, “Seyyid” tabiri sadece erkeklere has, “Şerife” tabiri ise sadece kadınlara has kullanılmıştır. “Seyyid” tabirinin kullanıldığı yirmi altı erkek, “Şerife” tabirinin kullanıldığı on iki kadın olmak üzere toplamda otuz sekiz mürisin, sicillerin kâtibi Seyyid Mehmet Nuri Efendi gibi Peygamber(s.a.s.)’in soyundan geldiği düşünülmektedir.

⁷¹ Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Seyyid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (2009).

2.2.1.1.2. Yetimler

Emvâl-i eytâm sicillerinin tutulmasının öznesi yetimlerdir. Müteveffânın rüşdünü ispat etmemiş olan kız ve erkek çocukları yetim olarak kayda girmiştir. Bu başlık altında yetim olarak defterde kaydı bulunan 237 çocukla ilgili bilgiler ele alınacaktır.

2.2.1.1.2.1. Yetimlerin Cinsiyetleri ve Dinleri

Şekil 6: Yetimlerin Cinsiyetleri ve Dinleri

Sicillerde yüz elli üç mürisin miras bıraktığı yüz altısı kız, yüz otuz biri erkek olmak üzere toplam iki yüz otuz yedi yetim bulunmaktadır. Dokuz Hristiyan mürise ait yirmi üç Hristiyan vâris bulunmakla beraber bunların on tanesi erkek on üç tanesi kızdır.

2.2.1.1.2.2. Yetimlere Ait Hesapların Kapanış Şekilleri

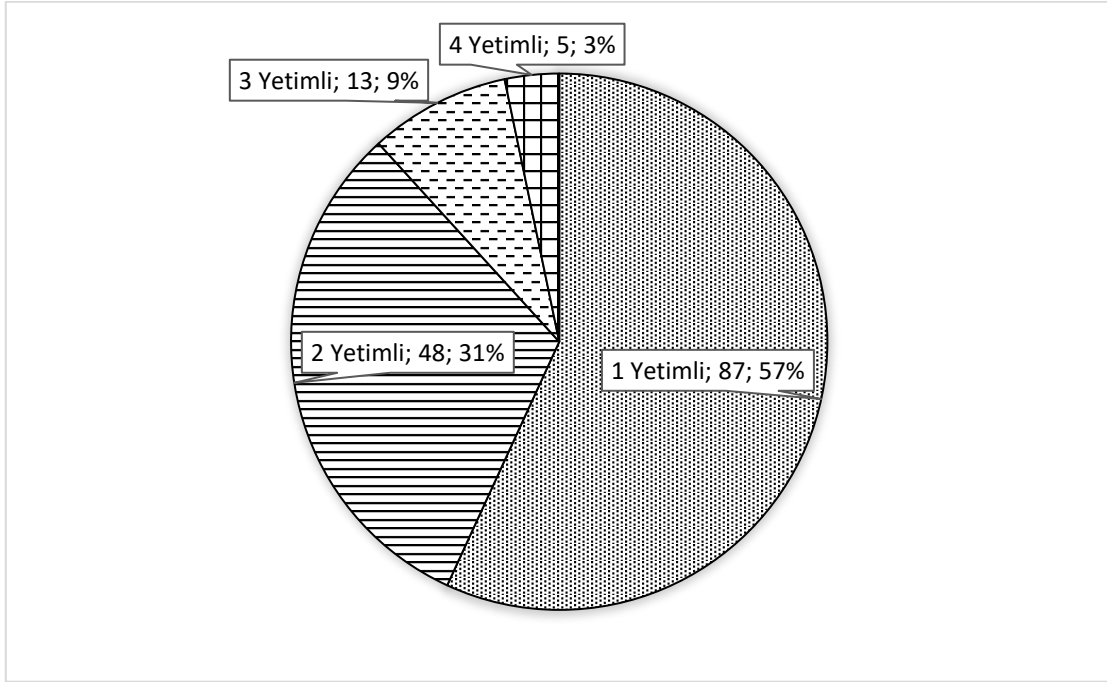
Tablo 2:
Yetimlere Ait Hesapların Kapanış Şekilleri

Cinsiyet	İsbat-ı Rüşd		Vefat		Nakl		Bilgi Yok		Gayr-i Reşide Teslim		Toplam	
	Adet	Oran	Adet	Oran	Adet	Oran	Adet	Oran	Adet	Oran	Adet	Oran
Kız	62	47,69 %	13	54,17 %	23	39,66%	8	33,33%	1	100,00%	107	45,15%
Erkek	68	52,31 %	11	45,83 %	35	60,34%	16	66,67%	0	0,00%	130	54,85%
Toplam	130	100,00 %	24	100,00 %	58	100,00 %	24	100,00 %	1	100,00%	237	100,00%
Toplam %	53,94%		9,96%		24,07%		9,96%		0,41%		100,00%	

Sicillerde kaydı bulunan iki yüz otuz yedi yetimden yüz otuz tanesi isbât-ı rüşd ile kâtip elinde hesabı tutulan paralarını teslim almıştır. Yirmi dört tanesi vefat etmiş, elli sekiz

tanesi ise başka sicillere nakledilmiştir.⁷² Yirmi dört yetimin hesabının sonucu hakkında bilgi bulunamamıştır. İstisnai olarak da bir yetime gayr-i reşid olmasına rağmen paraları şahitler huzurunda teslim edilmiştir.⁷³ İsbât-ı rüşd eden ve vefat eden yetimlerin paraları hemen taksim edilmiş ve sahiplerine teslim edilmiştir. Yetimlerin paraları idânedede ise Eytâm Sandığı'nın idânedede olan paraları teslim alıp paranın sahibi yetim veya vârise teslim edinceye kadar hesap devam ettirilmiştir. Bu meyanda hesabı kesin olarak biten ve paraların sahiplerine teslim edildiğini bildiğimiz yüz elli dört yetim kaydı bulunmaktadır.

2.2.1.1.2.3. Hesaplarda Bulunan Yetim Sayıları

Şekil 7: Hesaplarda Bulunan Yetim Sayıları

Yüz elli üç mûrisin hesabının bulunmuş olduğu sicillerde, bir mûrisin geride bıraktığı yetim satısına göre kayıtlar şu şekilde tasnif edilebilir. Hesap kaydında sadece bir yetimin bulunduğu hesapların sayısı seksen yedi(%57), iki yetimin bulunduğu hesap kayıtlarının sayısı 48(%31), üç yetimin bulunduğu hesapların sayısı 13(%9) ve dört yetimin bulunduğu hesap sayısı ise 5(%3)'tir.

2.2.1.1.2.4. Sicilde Kaydı Bulunan Hesapların Süreleri

Sicillerde herhangi bir kayıt, o kayıttaki yetimlerin hepsi rüşde erinceye veya vefat edinceye kadar devam ettirilmiştir. Dolayısıyla bir hesap kaydında birden fazla yetim

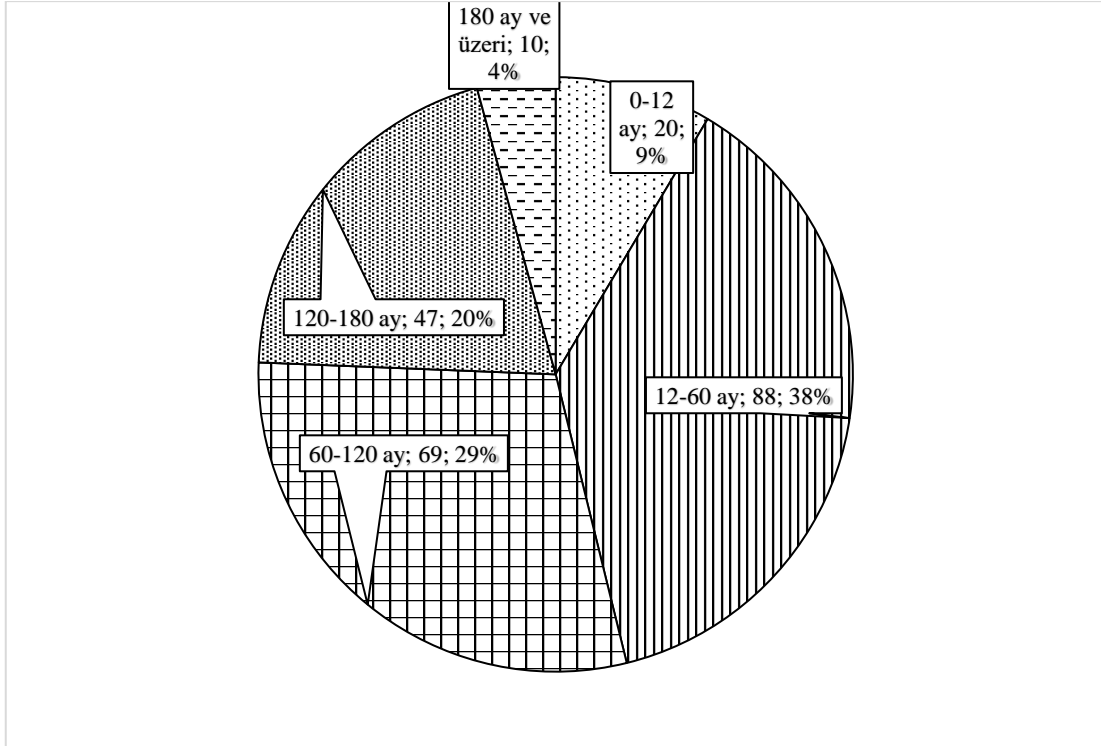
⁷² Yukarıda da ifade edildiği gibi sicillerde bulunan hesap kayıtları çeşitli sebeplerle bir sicilden başka bir sicile nakledilebilmektedir.

⁷³ Seyyid Mehmet Nuri Efendi, *Emvâl-i Eytâmın Sicilidir* 2, 0203510, 30b.

olması durumunda hesap kaydı son yetimin hesaptan çıkışına kadar sürmüştür. Bir hesabın başlangıç ve bitiş tarihleri o hesaptaki tüm yetimlerin kesin tarihlerini verememektedir. Bu sebeple her yetimin hesaptan çıkış tarihi ayrı ayrı bulunarak, yüz elli üç hesaba bağlı iki yüz otuz yedi yetimin hesap süreleri hesaplanmıştır.

Emvâl-i eytâm kâtiplerine teslim edilen nukûd mutlaka veli veya vasîlerin gözetiminde gerçekleşmekteydi. İsbât-ı rüşd, vefat ve nakil sebebiyle hesapların kapanmasına kadar geçen süre veli ve vasîlerin gözetiminde geçen hesap süresi olarak kabul edilmiştir. Bundan sonra idânedeki bulunan hesaplardaki paraların tahsil edilip sahiplerine tahsil edilinceye kadar olan hesap süreleri ise Eytâm İdaresi uhdesinde olan süre olarak kabul edilmiştir. Kapanışı hakkında bilgi bulunmayan hesaplar ise veli veya vasîlerin gözetiminde devam eden hesaplar kısmında değerlendirilmiştir.

2.2.1.1.2.5. Veli veya Vasîlerin Gözetimindeki Hesap Süresi

Şekil 8: Veli veya Vasî Gözetiminde Geçen Hesap Süresi

İki yüz otuz yedi yetimden yirmi tanesinin hesabı 0-12 ay arası sürmüştür. Yani bir sene ve daha az hesabı olan yirmi yetim bulunmaktadır. Seksen sekiz yetimin hesabı 12-60 ay arası devam etmiştir. 60-120 ay arası hesabı devam eden altmış dokuz yetim bulunmaktadır. 120-180 ay arası hesabı devam etmiş olan da 47 yetim bulunmaktadır. Son olarak, yaptığımız ayrıma göre 180 ay ve daha üzeri hesabı devam eden on yetimin kaydı vardır. Burada ele aldığımız hesap sürelerine yetimlerin isbât-ı rüşd veya vefat ettikten

sonraki teslim süreleri eklenmemiştir. Paraların sahiplerine teslim süreleri ayrı bir tablo halinde ele alınacaktır.

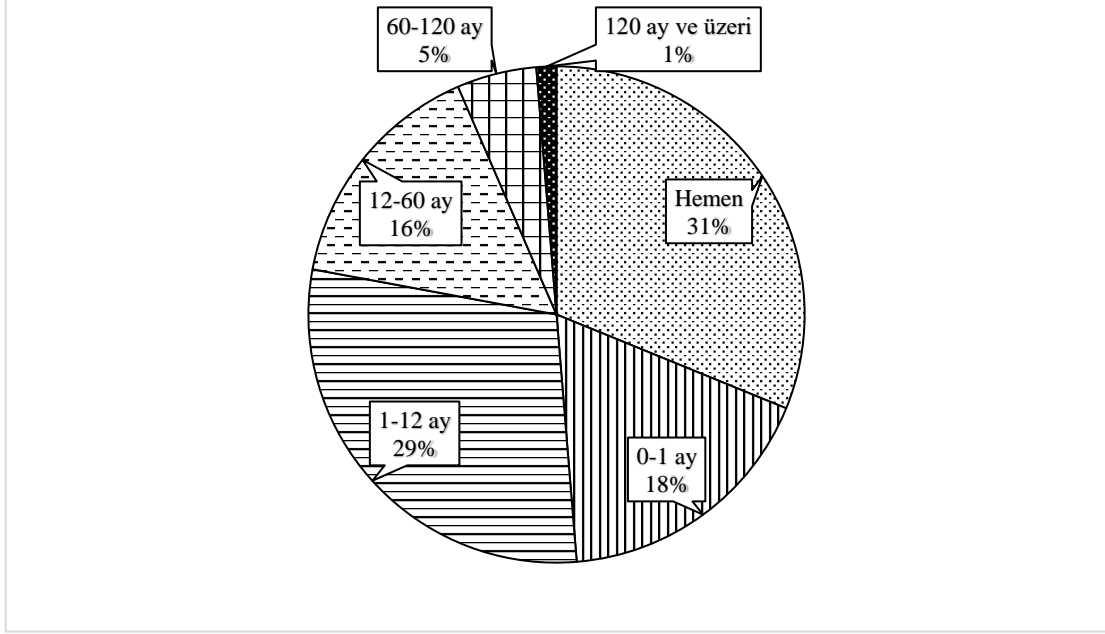
Bir seneden az süren hesap kayıtları çoğunlukla vefat sebebiyle kapanmıştır. 9 kayıt yetimin vefatı, 7 kayıt hesabın nakli, 3 kayıt yetimin rüşde erişmesi dolayısıyla kapanmış, bir kaydın sonucu hakkında ise bilgi bulunamamıştır. İlk eytâm nizamnamesinde rüşd yaşı açıkça belirtilmemekle birlikte 1283/1866 tarihli nizamnamede ise en düşük rüşd yaşı yirmi olarak kararlaştırılmıştır.⁷⁴ Nizamnamenin yayınlandığı bu tarihten itibaren isbât-ı rüşd eden bütün yetimlerin en az yirmi yaşında olduklarını söylemek mümkündür.⁷⁵ Bununla birlikte nizamnamede belirtilmiş olan yirmi yaşını aştığı halde hesaplarının sürdürüldüğü bir örnek mevcuttur. Bu örnek de bir gayrimüslime aittir. 330 ay 17 gün devam eden bu hesap Banus veled-i Agop'un oğlu Banus'a aittir. 330 ay devam eden bu hesap 27,5 seneye tekabül etmektedir. Hesabın sonunda da Banus'un mallarını teslim aldığına dair imzası bulunmaktadır.⁷⁶ Doğduğu zaman hesabın açıldığı düşünülürse paralarını teslim aldığı zaman 27 veya 28 yaşında olmaktadır. Oysa bahsedildiği gibi yirmi yaş nizamnameye göre rüşd yaşı olarak kabul edilmiştir. Bu halde yetimin hesapta olan parasını zamanında almamış veya kendine özgü herhangi bir sebepten alamamış olması hesabın bu kadar uzun sürmesine sebep olmuş olabilir. Çünkü sicilde kaydı tutulan hesaplardan istisnai olarak sadece bu yetimin hesabı yirmi seneden uzun sürmüştür. Tarafımızdan tespit edilmiş bu örnek dışında bütün kayıtlar nizamnameye uygun olarak rüşdün ispatı vaktinde veya vefat durumunda teslim edilmiştir.

⁷⁴ “Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânedeki Küşâd Olunacak Eytâm Sandıklarının Sûret-i İdâresi ve Muhafazası Hakkında Nizamnamedir”, 1/280, Madde 13. Rüşd için fıkıh literatüründe kesin bir yaş zikretmek mümkün değildir. Bununla birlikte alimler tarafından rüşd yaşının ictimaî ve iktisadî şartlara göre devlet tarafından belirlenebileceğine hükmedilmiştir. Saffet Köse, “Rüşd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (2008). Eytâm İdâresi öncesinde de yetimin malının kaydının tutulduğu sicillerde malın teslimi isbat-ı rüşd ile olmaktadır. Rüşd yaşının bu dönemde 18 yaşını geçmediği ve 15 yaşının da altına inmediği ifade edilmektedir. Berber, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Yetim Mallarının Korunması*.

⁷⁵ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul, 2012), 215.

⁷⁶ Seyyid Mehmet Nuri Efendi, *Emvâl-i Eytâmın Sicilidir 1*, 0203508, 51b.

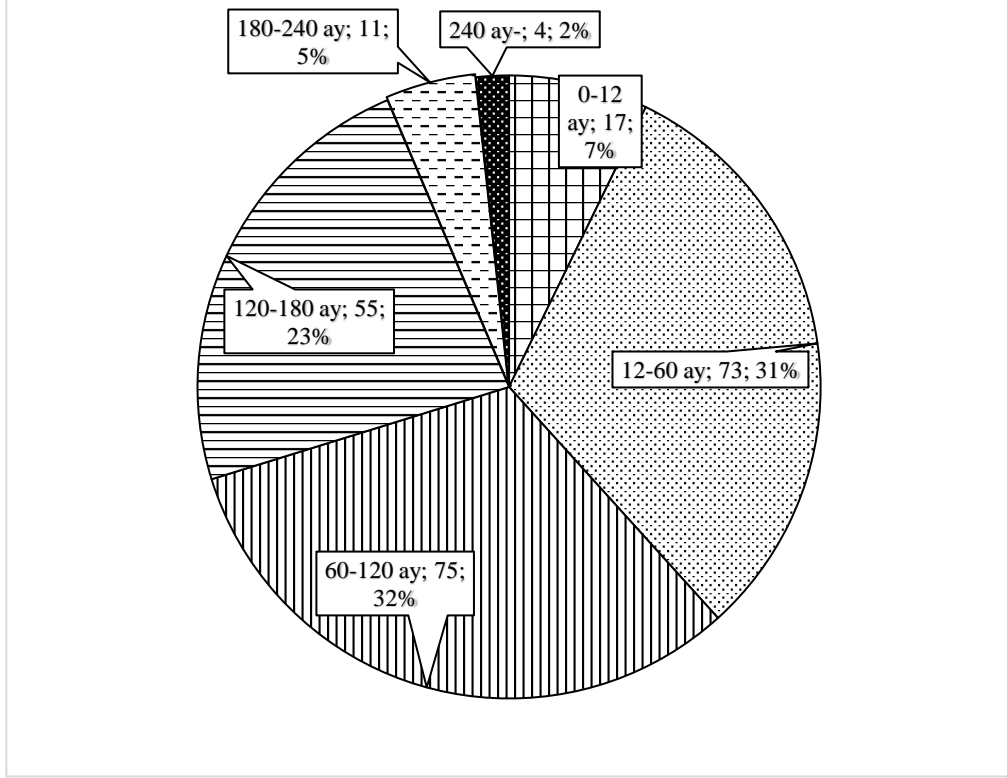
2.2.1.1.2.6. Eytâm İdaresi Uhdesinde Teslim Süresi

Şekil 9: İsbât-ı Rüşd veya Vefat Sonrası Malların Teslim Süresi

Hesabı vefat veya isbât-ı rüşd sebebiyle kapanmış olan yüz elli dört yetime sandıktan verilen paranın toplamı 6.158.731 kuruş 4 paradır. İsbât-ı rüşd veya vefat sebebiyle hesabın kapanmadığı, eytâm sandığı tarafından idânedede olan paraların iadesinin beklendiği ve böylece bir süre sonra paraların hak sahibine teslim edildiğine daha önce değinilmişti. Bu teslim süreleri kayıttan kayıta değişmektedir. Vefat veya isbât-ı rüşd sebebiyle kapanmış olan hesaplardaki paraların hak sahiplerine hemen teslim edildiği kırk sekiz kayıt bulunmaktadır. İdânedede bulunan paraların tahsil edilip hak sahiplerine teslim edilmesi konusunda 0-1 ay içerisinde teslimatın gerçekleştiği yirmi yedi kayıt varken 1-12 ay içerisinde teslim edilebilen kırk beş kayıt bulunmaktadır. 12-60 ay arasında paralarını teslim alan yirmi dört, 60-120 ay arasında sekiz ve 120 aydan daha fazla bir sürede teslim alan iki yetim bulunduğu görülmektedir.

2.2.1.1.2.7. Hesapların Toplam Süreleri

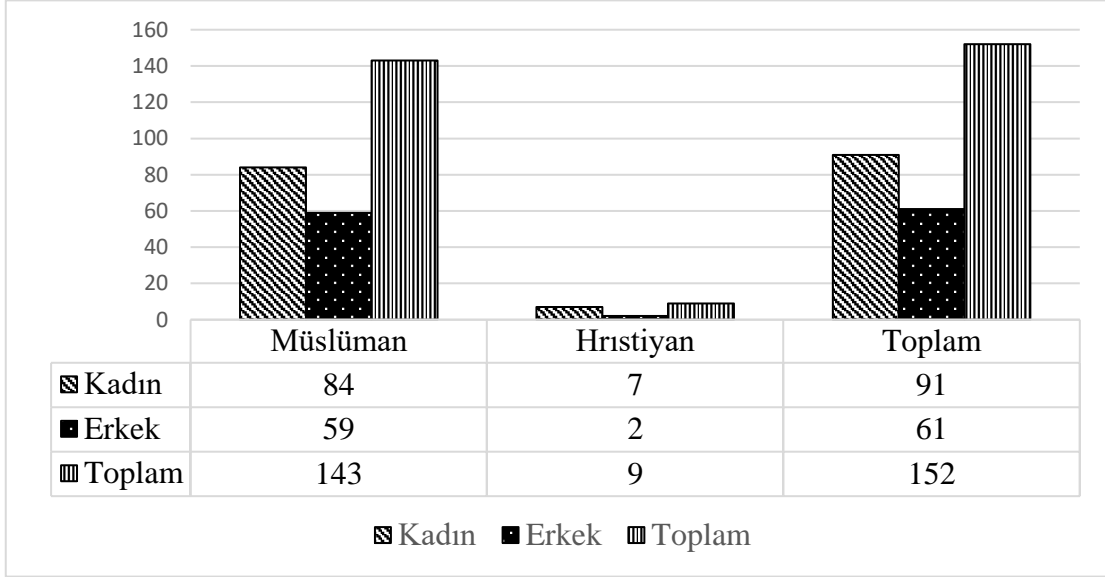
Şekil 10: Toplam Hesap Süresi

Bu başlık altında birinci ve ikinci başlıklarda ayrı ayrı ele aldığımız sürelerin toplu olarak değerlendirilmesi yer almaktadır. Emvâl-i eytâm kâtibi tarafından yetimlere ait paraların vaz'-ı sandık tarihinden itibaren hak sahiplerine teslim edildikleri son tarihe kadar geçen sürelerin ayrıntılı olarak gösterilmesi planlanmıştır. Şu durumda altı farklı zaman dilimine ayrılarak grafikte yerini alan kayıtlar arasında 60-120 ay aralığı en büyük payı almaktadır. 12-60 ay aralığı ise hemen bundan sonra gelmektedir. 240 ay ve üzerinde bir süreyi kapsayan dört yetime ait kayıt en küçük dilimi oluşturmaktadır.

2.2.1.1.3. Veli ve Vasîler

Yetim mallarının emvâl-i eytâm sandıklarına kaydedilmesinde yetimleri temsilen mutlaka ya yetimin velisi veya vasîsi ya da onların vekilinin bulunması gerekmektedir. Veli, yetimin hem şahıs hem de mali haklarında onu temsil ederken; vasî sadece malî haklarda onun temsilcisidir. Mûrisler tarafından tayin edilmiş olan vasîye vasî-yi muhtâr, kadı tarafından tayin edilmiş olan vasîye ise vasî-yi mansûb isminin verildiği görülmektedir. Kâtip Seyyid Mehmet Nuri Efendi'nin sicillerinde hesapları tutulan yetimlerin veli ve vasîleri ile ilgili bilgiler bu başlık altında ele alınmaktadır.

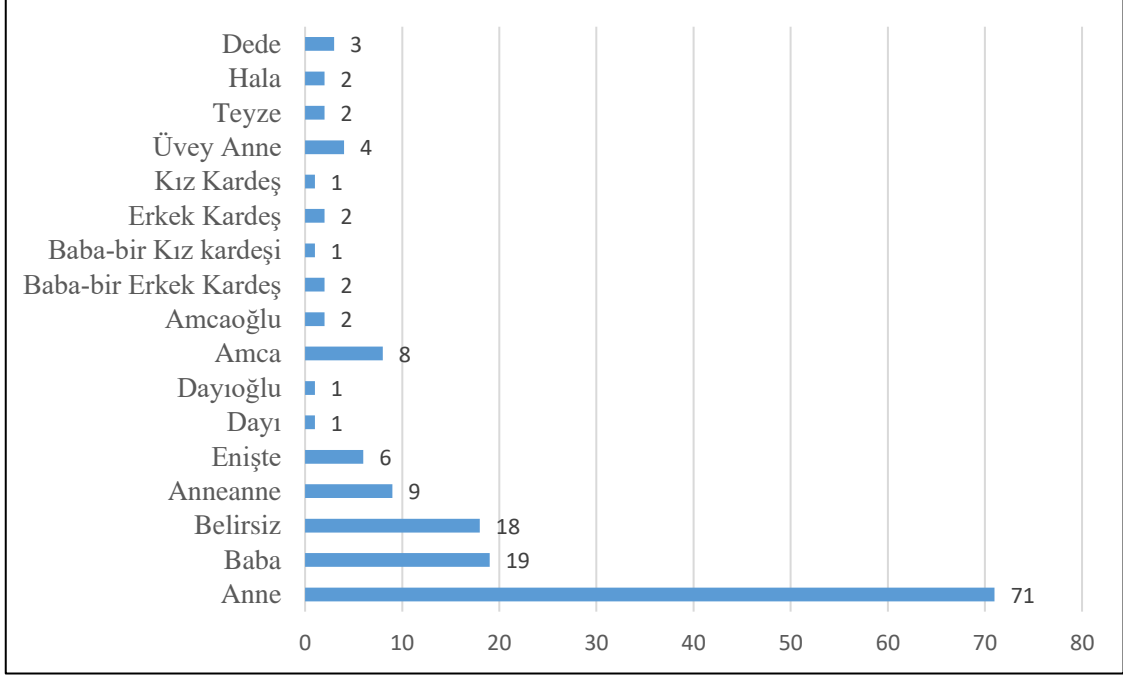
2.2.1.1.3.1. Veli ve Vasîlerin Cinsiyetleri ve Dinleri

Şekil 11: Veli ve Vasîlerin Cinsiyetleri ve Dinleri

Kayıtlarda geçen toplam yüz elli iki vasînin doksan biri kadın, altmış biri erkektir. Mûrislerin gayrimüslim olanların vasîlerinin de gayrimüslim olduğu görülmektedir. Bunlardan ikisi erkek, yedisi kadın olmak üzere toplam dokuz vasî mevcuttur. Müslüman olan yüz kırk üç mûrisin seksen dört vasîsi kadın, bir kısmı veli olmakla birlikte çoğunluğu vasî olan erkek sayısı ise elli dokuzdur. Sicillerde kaydı bulunan mûrislerin çoğunluğunun erkek olduğu yukarıda ifade edilmiştir. Babanın vefatı halinde Osmanlı uygulamasında genellikle anneler vasî olarak tayin edildiği bilinmektedir. Nitekim sicillerde bulunan vasîlerin çoğunluğunun kadın olması Osmanlı'daki bu uygulamadan kaynaklanmaktadır. Takip eden başlık altında yer alan grafikte de bu açıkça görülmektedir.

2.2.1.1.3.2. Veli ve Vasîlerin Yetimlere Yakınlığı

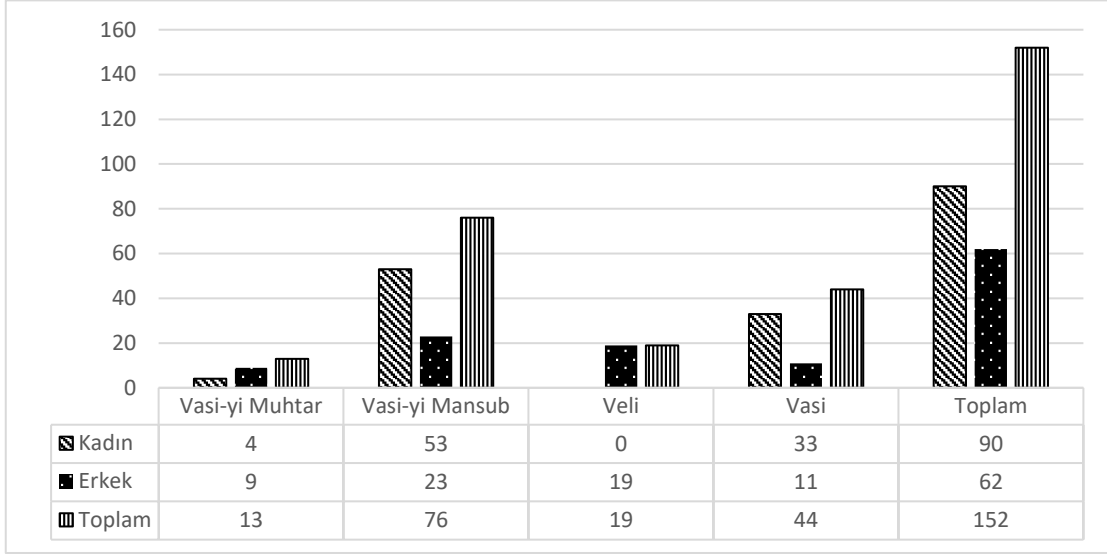

Şekil 12: Veli ve Vasîlerin Yetimlere Yakınlığı

Vasîlerin yetimlere olan yakınlıkları incelendiğinde yetmiş bir vasî anne, dört tane üvey anne, sekiz anneanne, iki teyze, iki hala, bir kız kardeş ve bir baba-bir kız kardeş bulunmaktadır. Vasîlerin sekizi amca, altısı enişte, üçü dede, ikisi amcaoğlu, ikisi erkek kardeş, ikisi baba-bir erkek kardeş, biri dayı ve biri dayıoğludur. On yedi vasînin yetimlerle olan yakınlığı bilinmemektedir. Yetimleri veli olarak temsil eden on dokuz kişinin yetimlerin bizzat babaları olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 12'ye bakıldığında yetimlerin mallarını gözetme konusunda veli veya vasî olarak görev alan kişilerin yetime imkân nispetinde en yakın kişilerden seçildiği sonucuna ulaşılabilir. Böylece yetim haklarının korunması konusunda akrabalığın şefkat ve duygusal boyutundan istifade edilmiş olduğu düşünülmektedir.

2.2.1.1.3.3. Emvâl-i Eytâm Konusunda Veli ve Vasîlerin Durumu

Şekil 13: Emvâl-i Eytâm Konusunda Veli ve Vasîlerin Durumu

Sicillerde 237 yetimi temsil etmek üzere görev üstlenen 152 kişinin kaydı bulunmaktadır. Bunlardan 13 tanesi vasî-yi muhtâr, 76 tanesi vasî-yi mansûb, 19 tanesi velidir. 44 tanesi hakkında muhtâr veya mansûb olarak bir açılama yapılmamış mutlak olarak vasî şeklinde kaydedilmiştir. Vasîlerin çoğunluğunun hâkim tarafından tayin edilmiş olduğuna bakılırsa mûrislerin ya ansızın vefat etmiş oldukları ya da vesâyet sisteminin devlet tarafından sağlıklı bir şekilde işletilmiş olduğuna halk güvenmesine bir işaret olarak alınabilir.

2.2.1.1.4. Yetim Mallarının İşletilmesi

Daha önce de bahsedildiği gibi yetim malları nizamnamede belirtilen iki şekilde işletilmekteydi: İdâne işlemi ve evrâk-ı nakdiye satın alımı. Çalışma konusu olan sicillerde bunlara ek olarak “ikrâz-ı hazine” ismiyle kayıtlanmış bir üçüncü işletme şekli görülmektedir. Böylece sicillerde yetimlerin malları idâne, ikrâz-ı hazine ve evrâk-ı nakdiye alınması olmak üzere üç şekilde çalıştırılıp yetime menfaat sağlanmıştır. Sicillerde yetim mallarının işlem kayıtları, “verilen miktar-kime verildiği-teminat şekli-tarih” formatı ile yazılmıştır. “65000 kuruş Dersaadet Ordu-yı Hümayunu Ferikân-ı Kirâmı’ndan Saadetlü Mehmed Reşid Paşa Hazretlerine bâ rehn idâne 8 Şevval 1272” örnek olarak verilebilir.⁷⁷

2.2.1.1.4.1. Genel Olarak İşletme Şekilleri

Tablo 3:

⁷⁷ Seyyid Mehmet Nuri Efendi, *Emvâl-i Eytâmın Sicilidir 1*, 0203508, 2a.

Emvâl-i Eytâmın Çalıştırılma Yöntemleri

Kuruş	İkrâz-ı Hazine		Evrâk-ı Nakdiye		İdâne		Toplam	
	Adet	Oran	Adet	Oran	Adet	Oran	Adet	Oran
0-5000	46	31,29%	16	42,11%	313	52,61%	375	48,08%
5001-10000	35	23,81%	11	28,95%	130	21,85%	176	22,56%
10001-15000	25	17,01%	4	10,53%	53	8,91%	82	10,51%
15001-20000	11	7,48%	2	5,26%	35	5,88%	48	6,15%
20001-25000	5	3,40%	0	0,00%	21	3,53%	26	3,33%
25001-30000	7	4,76%	2	5,26%	12	2,02%	21	2,69%
30001-35000	1	0,68%	1	2,63%	5	0,84%	7	0,90%
35001-40000	2	1,36%	0	0,00%	6	1,01%	8	1,03%
40001-45000	3	2,04%	1	2,63%	0	0,00%	4	0,51%
45001-50000	3	2,04%	0	0,00%	3	0,50%	6	0,77%
50001-100000	4	2,72%	1	2,63%	11	1,85%	16	2,05%
100000 ve Üzeri	5	3,40%	0	0,00%	6	1,01%	11	1,41%
Toplam	147	100,00%	38	100,00%	595	100,00%	780	100,00%
Toplam Oran	18,85%		4,87%		76,28%		100,00%	

Yetimlere ait malların işletilmesinde en büyük payı idâneler almaktadır. Toplam 780 kaydın 595 tanesini idâne kayıtları oluşturmaktadır. Oran olarak ise %76 gibi büyük bir değere tekabül etmektedir. İkinci olarak en çok kullanılan işletme türü nizamnamede bahsi geçmeyen ancak sicillerde bulunan ikrâz-ı hazine kayıtlarıdır. Toplam kayıtlardan 147 tanesini oluşturan ikrâz-ı hazine kayıtlarının oranı %19'a yakındır. En az kullanılan evrâk-ı nakdiye satın alımı ise 38 kayıta geçmektedir ve kayıtlar içerisindeki oranı %5'e yakın olmaktadır. Böylece şahıslara yapılan idâneler sicilde yapılan borç işlemlerinin %76'sını oluştururken, devletin yaptığı dolaylı (evrâk-ı nakdiye) ve dolaysız (ikrâz-ı hazine) borçlanmalar toplam kayıtların %24'üne tekabül etmektedir.

Sicillerde idâne olarak verilen toplam para, tekrarlar ile birlikte 6.432.520 kuruş 37 paradır. İkrâz-ı hazine olarak kayda girilmiş toplam para 2.864.990 kuruş iken evrâk-ı nakdiye olarak kayıtları tutulmuş olan paranın miktarı ise 428.203 kuruştur. Böylece Kâtip Seyyid Mehmet Nuri Efendi idaresinde yaklaşık 30 sene boyunca tekrarlarla beraber toplam 9.725.713 37 para para çeşitli şekillerde işletilmiştir. Oran olarak kayıtların büyük kısmını oluşturan idânelerin, ikrâz-ı hazine kayıtlarının iki katından biraz fazla olmasının

sebebi, idâne kayıtlarının %60'dan fazlasının 0-10.000 kuruş arasındaki miktarlardan oluşmasıdır.

İdâne işlemlerinde nizamnamede geçen kesesi⁷⁸ 6 kuruş on pare, yani %1,25'lik aylık faiz oranı uygulanırken⁷⁹, ikrâz-ı hazinelerde aylık faiz oranı %1,2 olmaktadır. Daha düşük faiz oranına sahip olmasına rağmen ikrâz-ı hazinede bulunan toplam nakdin de idâne olarak verilen toplam paranın yarısından fazla olması, vasîler tarafından devletin şahıslardan daha güvenilir olarak görülmesi olabilir. Eytâm mallarından şahısların daha fazla faydalandığı ancak devletin de yeri geldiği zaman eytâm sandığından borçlandığı ortaya çıkmaktadır.

Burada dikkat çeken bir diğer husus da yetim mallarından verilen borçlarda uygulanan faiz oranıdır. 1268 yılında çıkarılan murabaha nizamnamesinin tadil edilmiş hali olan 1285'teki halinde yetim mallarına uygulanacak olan faiz istisna tutulmuştur. Bu nizamnamede standart olarak aylık faiz oranı %1'den fazla olmayacak şekilde borçlanmanın kanunî olduğu kabul edilmiştir.⁸⁰ Buna rağmen yetimlerin malının borçlandırılmasında %1,25'lik oranın uygulanması gerektiği bu bulunmadığı takdirde yüksek miktarda borçlanmalarda %1 oranı uygulanabileceği Eytâm nizamnamesinde ayrıca zikredilmiştir.⁸¹

2.2.1.1.4.2. İdâne Olarak Verilen Nakit

Tablo 4:

Teminatlarına Göre İdâne Kayıtları

Kuruş	Bâ İstiğlâl		Bâ Rehin		Bâ Küfelâ		Toplam	
	Adet	Oran	Adet	Oran	Adet	Oran	Adet	Oran
0-5000	79	30,74%	183	70,66%	51	64,56%	313	52,61%
5001-10000	77	29,96%	45	17,37%	8	10,13%	130	21,85%
10001-15000	36	14,01%	9	3,47%	8	10,13%	53	8,91%
15001-20000	26	10,12%	7	2,70%	2	2,53%	35	5,88%
20001-25000	17	6,61%	3	1,16%	1	1,27%	21	3,53%
25001-30000	5	1,95%	5	1,93%	2	2,53%	12	2,02%
30001-35000	4	1,56%	0	0,00%	1	1,27%	5	0,84%
35001-40000	4	1,56%	1	0,39%	1	1,27%	6	1,01%
40001-45000	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%

⁷⁸ Kesenin içerdiği para miktarı yıllara göre değişmekle birlikte 19. yüzyılın ikinci yarısında 500 kuruşa denk geldiği belirtilmektedir. Baki Çayır, "Kese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (2019).

⁷⁹ "Eytâm Nizamnamesidir", 1/271-272.

⁸⁰ "Murabaha Nizamnamesi", *Düstur, Tertip I*, 1289, 1/268.

⁸¹ "Eytâm Nizamnamesidir", 1/272.

45001-50000	3	1,17%	0	0,00%	0	0,00%	3	0,50%
50001-100000	4	1,56%	5	1,93%	2	2,53%	11	1,85%
100000 ve Üzeri	2	0,78%	1	0,39%	3	3,80%	6	1,01%
Toplam	257	100,00%	259	100,00%	79	100,00%	595	100,00%
Toplam Oran	43,19%		43,53%		13,28%		100,00%	

İdâne kayıtları olarak adlandırılan “bâ-istiğlâl, bâ-rehn ve bâ-küfelâ” kayıtları Tablo 3’te belirtildiği üzere sicillerde emvâl-i eytâmın çalıştırıldığı en büyük payı oluşturmaktadır. İdâne işlem kayıtlarının sonunda bâ istiğlâl, bâ rehn veya bâ küfelâ şeklinde verilen borcun teminatına ait kayıtlar girilmektedir. “Bâ rehn” kayıtları borçların rehne karşılık, “bâ küfelâ” kayıtları da borçların kefiller karşılığında verildiğini göstermektedir. Ancak “bâ isitiğlâl” kayıtlarında borca karşılık teminat olarak gayrimenkullerin kullanıldığı bilinmekle birlikte hangi taşınmaz karşılığında verildiği hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

İdâne olarak verilen borçların %44 kadarı rehin karşılığı verilmiştir. “Bâ isitiğlâl” olarak kaydı girilmiş idâneler %43 ile ikinci büyük payı oluşturmaktadır. Kefil karşılığı verilen idânelerin, toplam idânelere oranı ise %13’te kalmıştır. Kefil bulmanın zorluğu ve kefilin maddi durumunun aynı şekilde devam edemeyebilir oluşu, kefaletle alınan idânelerin az olmasının sebepleri olabilir. Buna karşılık rehn ve istiğlâl şeklindeki idânelerde, idareye gerçek bir malın verilmesi borca karşılık daha güvenilir bir teminat olarak görülmüş olabilir.⁸²

0-10.000 kuruş arasındaki idâneler toplam kayıtların %75’ini oluşturmaktadır. Bu bilgiye bakarak sandıkların toplumun zengin kesiminden ziyade orta ve alt gelir grubuna kredi sağlamaya dönük çalıştığı söylenebilir.

İdâne kayıtlarından çıkarılabilecek bir diğer bilgi de idâne bulunanların cinsiyetleri ve dinleridir. İdâne bulunan toplam 595 kişiden 540’ı Müslüman iken 55 kişi Hristiyandır. Müslümanların 308’i kadın, 231’i ise erkektir. Hristiyanlarda ise 23 kadın, 32 erkek bulunmaktadır. Bâ istiğlâl idane verilen bir kaydın kime verildiği anlaşılamamıştır. Tablo 4’te de görüldüğü üzere “Bâ rehin” idâne kayıtlarında ciddi oranda kadın yoğunluğu varken “Bâ istiğlâl” kayıtlarında erkeklerin ağırlığı bulunmaktadır. “Bâ küfelâ” kayıtlarda ise oranlar birbirine yakın gözükmektedir.

⁸² Daha sonraki tarihlerde dahi Eytâm Sandıkları tarafından verilen idânelerde teminat olarak çoğunlukla rehin kullanılırken, kefil daha az kullanılan bir teminat şekli olmuştur. İrfan Ünal, *167 Nolu Çanakkale Eytâm Sandığına Mahsus Teminatlı İdâne Defteri’nin Transkripsiyonu Ve Değerlendirmesi (1920-1926)* (Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 51-72.

Emvâl-i Eytâm İdaresi'nin idânedede bulunmada din ayrımı yapmadığı, yetimin menfaatini haleldar etmeyecek şekilde güvenceye dikkat ettiği anlaşılmaktadır. Kadınlara yapılan idânelerin çoğunlukta olması Osmanlı toplumunda kadının aile hayatının dışında da aktif olduğunu göstermektedir. Fakat bu aktivitenin hangi sebeplere dayandığı açıkça sicillerden anlaşılmamaktadır.⁸³

Tablo 5:

İdânedede Bulunanların Cinsiyetleri ve Dinleri

Ba İstiğlal	Müslüman	Hristiyan	Toplam	Toplam %
Kadın	61	10	71	27,73%
Erkek	162	23	185	72,27%
Toplam	223	33	256	
Toplam Oran	87,11%	12,89%		
Ba Rehin	Müslüman	Hristiyan	Toplam	Toplam %
Kadın	204	9	213	82,24%
Erkek	38	8	46	17,76%
Toplam	242	17	259	
Toplam Oran	93,44%	6,56%		
Ba Küfela	Müslüman	Hristiyan	Toplam	Toplam %
Kadın	43	4	47	59,49%
Erkek	31	1	32	40,51%
Toplam	74	5	79	
Toplam Oran	93,67%	6,33%		

Son olarak idâne kayıtlarından idânedede bulunanların meslekleri hakkında bilgiye ulaşmak mümkündür. İdâne kayıtları, sandıklardan çeşitli meslek erbabına idânedede bulunulduğunu göstermektedir. Kadınların meslekleri hakkında bilgi maalesef yazılmamıştır. Dolayısıyla kadınların mesleklerine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Böyle olmasına rağmen kadınlar sandıklardan en çok idâne alan grup olmaktadır. İkinci grubu ise esnaflar oluşturmaktadır. Tablo 6 incelendiğinde esnafların daha çok “bâ istiğlâl” olarak kayıtlı idâneler yoluyla borç aldıkları gözükmektedir. Seyfiye, ilmiye ve kalemiye zümresine mensup kimseler ise toplam idâneler içinde %5’lik bir kısma tekabül etmektedir.⁸⁴

Tablo 6:

İdâne Yapılanların Meslekleri

⁸³ Bkz. Tablo 5.

⁸⁴ Bkz. Tablo 6.

	Bâ İstiğlâl		Bâ Rehin		Bâ Küfelâ		Toplam	
	Adet	Oran	Adet	Oran	Adet	Oran	Adet	Oran
Belirsiz	7	2,72%	13	5,02%	4	5,06%	24	4,03%
Esnaf	164	63,81%	17	6,56%	21	26,58%	202	33,95%
Seyfiye	1	0,39%	2	0,77%	0	0,00%	3	0,50%
İlmiye	1	0,39%	5	1,93%	1	1,27%	7	1,18%
Kalemiye	9	3,50%	9	3,47%	6	7,59%	24	4,03%
Kadın	71	27,63%	212	81,85%	47	59,49%	330	55,46%
Diğer	4	1,56%	1	0,39%	0	0,00%	5	0,84%
Toplam	257	100,00%	259	100,00%	79	100,00%	595	100,00%
Toplam Oran	43,19%		43,53%		13,28%		100,00%	

2.2.1.1.4.3. Emvâl-i Eytâmın Teslim Zamanındaki Durumu

Bahsedildiği gibi Seyyid Mehmet Nuri Efendi'ye ait sicillerde 237 yetimden 130 tanesi isbât-ı rüşd ile Emvâl-i Eytâm İdaresi'nden mallarını teslim almıştır. Birden fazla yetimli hesaplarda kayda girilen terekeden ne kadarının yetimlere ait olduğu ayrı ayrı yazılmadığı için birden fazla yetimli hesapların isbât-ı rüşd ile kapanışı sırasında yetimlere ait mallarda bir değişikliğin olup olmadığı ve bu değişikliğin hangi oranlarda olduğu ile ilgili kesin bir bilgi maalesef sicildeki kayıtlardan çıkmamaktadır. Ancak tek yetimli hesaplarda kayda giren terekenin bir yetime ait olması sebebiyle yetim malında oluşan artış veya azalış net olarak ortaya çıkmaktadır. Hesap kaydında tek yetimin bulunduğu 87 hesaptan 32 tanesi isbât-ı rüşd sebebiyle kapanmıştır. Bir numaralı defterde bir yetimin mallarının idare edildiği ve isbât-ı rüşd ile kapanan 14 hesap kaydı bulunmaktadır. İki numaralı defterde ise 18 hesap kaydında yine bir yetimin malının kaydı tutulmuş ve bu hesaplar da isbât-ı rüşd sebebiyle kapanmıştır.

Ayrıntılı olarak yazılmış olan 32 hesap kaydından 20 tanesinde yetime ait mallarda artış var iken, 5 hesapta yetimin mal varlığında bir değişiklik olmamıştır. 7 hesapta ise yetime ait malda düşüş söz konusudur. Oranlandığında ise artış olan hesapların oranı %62,5, değişme olmayan hesapların oranı %15,5 ve azalışın olduğu hesapların oranı ise %22'ye tekabül etmektedir.⁸⁵

Tablo 7:

İsbat-ı Rüşd sonucunda Emvâl-i Eytâmın Teslim Zamanındaki Durumu

⁸⁵ Bkz. Tablo 7.

	Mûris	Vâris	Miras	Süre	Teslimat	Değişim Miktarı	Değişim Oranı
1 Numaralı Sicildeki Kayıtlar	Mehmed Haşım Ağa	Hüseyin Lütfü	134253	8 yıl	186250	51996,7	39%
	Adile Hanım	Hatice Mişkat	90490	4 yıl	105475	14985	16,50%
	Mehmed Emin Efendi	Ahmed Faik	14552	7 yıl	15410	858	6%
	Necip Efendi	Mehmed Tevfik	21203	3 yıl	21203	0	0%
	Fatıma Hanım	Mehmed Rauf	9000	11 yıl	9000	0	0%
	Memiş Ağa	Emine	55972	9 yıl	83155	27183	49%
	Hasan Ağa	Ali	19721,5	5 yıl	19077	-644,5	-3,25%
	Osman Nuri Paşa	Mehmed Ali	402710	2 yıl	504926	102216	25%
	Hasan Ağa	Fatıma Raife	28988,5	8 yıl	37185	8196,5	28%
	Odhannes	Mariya	22385	20 yıl	24345	1960	9%
	Mahmud Tevfik Efendi	Ahmed Rasim Molla	5288,5	4 yıl	5288,5	0	0%
	El-Hac İbrahim Ağa	Seyyid Hasan	24092	12 yıl	33082,7	8990,65	37%
	İbrahim Ağa	Mehmed Salih	14288,3	7 yıl	15380	1091,75	7,50%
	Mehmed Daniş Ağa	Mehmed Hüsnü Bey	224568	16 yıl	203798	-20771	-9,25%
2 Numaralı Sicildeki Kayıtlar	Kanğırlı Hasan Ağa	Hamdiye	8342,2	7 yıl	10128,3	1786,1	21%
	Ali Sedid Efendi	Şerife Âmine Seher	7972,5	5 yıl	7972,5	0	0%
	el-Hac Hızır Efendi	Hatice Ratibe	45096	8 yıl	45096	0	0%
	Ahmed Ağa	Mehmed Ali	14238,4	5 yıl	14025	-213,4	-1,50%
	Eyyüp Ağa b. Boşluk ın	Fatma Hacer	7207	3 yıl	7596,5	389,5	5%
	Fatıma Hanım	Besime	12000	7 yıl	15000	3000	25%
	Fatıma Hanım	Esime Hanım	5106	11 yıl	5000	-106	-2%
	el-Hac Mehmed Şeref Ağa	es-Seyyid Mustafa Neşet Molla	28028	15 yıl	27600	-428,03	-1,50%
	Mustafa Paşa	Âmine Hanım	16500	3 yıl	16374	-126	-0,75%
	Hüseyin Ağa	Mehmed Rıfat	11858	3 yıl	13526	1668	14%
	Halil Ağa	es-Seyyid Hayrullah	23593,3	6 yıl	29397	5803,7	24%
	el-Hac Mehmed Ağa	Cemile	50169,5	5 yıl	63470	13300,5	26,50%
	Halil Ağa	Mustafa	7000	10 yıl	6500	-500	-7%
	Ahmed Ağa	Şerife Saliha	79062	9 yıl	91880	12818	16%
	Samanizade el-Hac Ahmed Efendi	Yeğeni Hasan Tahsin	33000	7 yıl	29987,3	-3012,7	-9%
	Mehmed Necib Efendi	Mehmed Ragıp	10500	17 yıl	14182	3682	35%
el-Hac Mehmed Salih Efendi	Hasan Galib	109000	4 yıl	119260	10260	10%	
el-Hac Hüseyin Ağa	Mehmed Ali	61010	3 yıl	63850	2840	4,50%	

En yüksek artış oranı %49 ile Memiş Ağa'nın kızı Emine'nin bulunduğu hesapta olurken, en yüksek artış miktarı 102.216 kuruş ile Osman Nuri Paşa'nın oğlu Mehmet Ali'nin mallarının kaydının tutulduğu hesapta olmuştur. En düşük artış oranı ise %4,50 ile Hüseyin Ağa'nın oğlu Mehmet Ali'nin malında olurken, en düşük artış miktarı 389 buçuk kuruşla Eyüp Ağa'nın kızı Fatıma Hacer'in malında olmuştur.

Yetimin malının azaldığı görülen yedi hesapta en yüksek azalış miktarı ve oranı 20.770 buçuk kuruş ve %9,25 ile Mehmet Daniş Ağa'nın oğlu Mehmet Hüsnü Bey'in malında olmuştur. En düşük azalış oranı %0,75 ile Mustafa Paşa'nın kızı Âmine'nin bulunduğu hesapta, en düşük azalış miktarı ise 106 kuruş ile Fatıma Hanım'ın kızı Besime'nin malında olmuştur.

Bilgilere bakarak çeşitli uzunluklardaki süreler boyunca devam eden hesaplarda hem artışın hem azalışın olduğu gözükmektedir. Ancak malında artış olan yetim sayısı daha fazladır. Azalış olan hesaplarda da en yüksek azalışın da oran olarak %10'a ulaşmaması Eytâm İdaresi'nin yetimlerin mallarının yok olmasının önüne geçtiği ve hatta çoğu durumda yetime fayda sağladığı söylenebilir. Yani Emvâl-i Eytâm İdaresi kuruluş amacı olan yetim mallarının himayesi ve işletilmesi görevini büyük ölçüde, bu istatistiklere bakılarak, yerine getirmiştir denebilir.

2.2.1.1.4.4. Yetimlere Ait Gayrimenkuller

Eytâm nizamnamesinde gayrimenkuller ile ilgili bir madde olmamasına karşın yetimlere ait gayrimenkuller hakkında ayrı bir nizamname yayınlanarak bu konuya açıklık getirilmiştir. En son çıkan genel nizamname ile yetime ait gayrimenkullerin tamiri için beş yüz kuruşa kadar masrafın yapılabileceği belirtilmiştir.⁸⁶ Nizamnameye uygun şekilde sicillerde yetimlere ait gayrimenkul tamiri⁸⁷ ve satışına⁸⁸ ait kayıtlar da bulunmaktadır.

Sonuç

Müslümanların kurduğu bütün devletlerde İslam'ın emrettiği şekilde yetimlere sahip çıkma ve onları koruyup gözetme görevine memur kişiler tahsis veya bununla ilgili vakıflar tesis edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren yetimlere yönelik pek çok düzenlemenin olduğu ve devletin bu konuda kendisini sorumlu hissettiği görülmektedir. Bu manada yetimlerin mallarının korunması da kadıların görevlerinden bir tanesidir. Bununla birlikte Tanzimat döneminde başlayan merkezileşme ve uygulamada

⁸⁶ "Umûm Emvâl-i Eytâmın Sûret-i İdâresi Hakkında Tâfilen Kaleme Alınan Nizamname", 8/533-534, Madde 56.

⁸⁷ Seyyid Mehmet Nuri Efendi, *Emvâl-i Eytâmın Sicilidir 1*, 0203508, 70a.

⁸⁸ Seyyid Mehmet Nuri Efendi, *Emvâl-i Eytâmın Sicilidir 1*, 0203508, 37b.

görülen bazı suistimaller yetimlerin mallarının korunmasına yönelik çalışmaların doğrudan devlet kontrolüne girmesi fikrini doğurmuştur.

Başlangıçta İstanbul'da kurulan eytâm sandıkları daha sonra çıkan nizamnameyle taşrada da kurulmaya başlandı. H.1291/M.1874 yılında kurulan Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm ile merkez ve taşradaki eytâm sandıkları bu meclise bağlandı. H.1324/M.1906 tarihli bir nizamnameyle yetimlerin hakları ve emvâl-i eytâmın işletilmesi ile ilgili hükümler daha önce çıkan dört nizamnameyi de kapsayacak bir şekilde düzenlendi. 1926 yılına kadar devam eden bu idare, aynı yıl çıkan Medenî kanunla kaldırılıp yerine Emlak ve Eytâm Bankası kurulmuş, yetimlerin paralarının bu bankaya devriyle yetim paralarının işletilmesi banka tarafından yürütülmüştür.

Eytâm idaresi tarafından emvâl-i eytâmın hesaplarının tutulması için kâtipler görevlendirilmiştir. H.1269/M.1852 yılında tutulmaya başlanan emvâl-i eytâma ait hesap defterlerinde yüzlerce muris ve yetimin kaydı bulunmaktadır. Seyyid Mehmet Nuri Efendi de emvâl-i eytâmın hesaplarını tutan ve payitahta görevli kâtiplerden birisidir. İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nde Seyyid Mehmet Nuri Efendi'ye ait olan iki sicilde toplam 153 muris ve 237 yetimin kaydı bulunmaktadır. Yaklaşık otuz sene boyunca yetimlere ait olan bu malların işletildiği bu sicillerde yetimlere verilen nafakalara, yetimlere ve sahip oldukları taşınmazlara ait ihtiyaçlara, emvâl-i eytâmın nemalandırılması için kimlere nasıl ve ne şekilde verildiğine dair kayıtlar bulunmaktadır. Kişilere verilen idânelerin yanında devlete yapılan istikrâzlar da kayıtlarda yer almaktadır.

Emvâl-i Eytâm İdaresi ile devlet, şikâyetlere konu olan yetim mal varlıkları kayıt altına alınmıştır. Murisin alacaklarından yetimin hissesine düşenler resmi kayıtlara girdiğinden dolayı eytâm kâtibi tarafından bizzat takibe girmiş ve yetim lehine işletilmeye başlanmıştır. Ayrıca yetime kalan taşınmazlar malı koruma amacı gerçekleştirilecek şekilde nakde dönüştürülmüş veya tamiri yapıp kiraya verilmiştir.

Yetimi hukuken temsil yetkisine sahip olan kişiler veli, vasî-yi mansub veya vasî-yi muhtar olarak eytâm siciline de kaydedilmiş, üçüncü şahısların karışılmasının önüne geçilmiştir. Ayrıca vasî veya veliler idare tarafından da denetlenmiştir.

Emvâl-i eytâm idâne, istikrâz ve evrâk-ı nakdiye olmak üzere üç şekilde nemalandırılmıştır. Sandıktan nemalandırılmak üzere çıkan paranın nemaları kaydedilmiş ve para sandığa geri dönene kadar takip edilmiştir. Böylece devlet kontrolünde yetime ait malların zayi olması engellenmiştir.

Rüşde, buluşa erişmekten itibaren sahip olunabilse de H.1283/M.1866 tarihli nizamnamenin on üçüncü maddesiyle yetimlerin rüşd iddiasında bulunması için yirmi yaş

alt sınır olarak kabul edilmiştir. Böylece devlet ihtiyatlı davranarak yetimin, kendi mallarında yapabileceği israfı yetim lehine engellemiştir.

Emvâl-i Eytâm İdaresi yetimlere ait malların yok olmasını engellemiş ve yetimlerin mallarını koruyarak gelecekleri için önemli bir işlev görmüştür. Aynı zamanda toplumda oluşan kredi ihtiyacının azaltılmasına katkıda bulunmuş ve ekonominin rahatlamasını sağlamıştır. Ciddi miktarlara ulaşan emvâl-i eytâm ekonomiyeye girerek ticari hayatın da canlanmasına yardımcı olmuştur. Emvâl-i Eytâm İdaresi günümüzde de benzer sorunlara bulunacak çözümlere yol gösterecek niteliktedir.

Kaynakça

- Ahmed Cevdet Paşa (ed.). *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1882.
- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*. İstanbul: OSAV, 1996.
- Apaydın, H. Yunus. “Karz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2001. <https://islamansiklopedisi.org.tr/karz>
- Apaydın, H. Yunus. “Velâyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2013. Erişim 18 Eylül 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/velayet--fikihansiklopedisi.org.tr/yetim>
- Arı, Abdüsselam. “Yetim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2013. Erişim 11 Mart 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yetim>
- Aydın, Mehmet Akif. “Deyn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1994. Erişim 18 Eylül 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/deyn>
- Aydın, Mehmet Akif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul, 2012.
- Bardakoğlu, Ali. “Ehliyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1994. Erişim 18 Eylül 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ehliyet>
- Bardakoğlu, Ali. “Vesâyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2013. Erişim 18 Eylül 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vesayet>
- Bayındır, Abdülaziz. “Bey’ bi’l-Vefâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1992. Erişim 18 Eylül 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bey-bil-vefa>
- Berber, Mehmet Akif. *Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Yetim Mallarının Korunması*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye (İ. DH.)*. 16710.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah el-. *el-Câmi’u’s-Sahîh*. thk. Muhammed b. Zühêyr Nasır. 9 Cilt. Daru Tavki’n-Necât, 1. Basım, 1422.
- Cürcanî Ali b. Muhammed. *Kitabu’t-ta’rifât*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1983.
- Çanlı, Mehmet. “Tarihî Süreç İçerisinde Eytam Sandıklarının Hukuki Mevzuatı Ve Karşılaştığı Sorunlar (1851-1920)”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi* 9/3 (15 Eylül 2020), 1301-1321.

Çayır, Baki. “Kese”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2019. Erişim 13 Eylül 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kese>

Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid İbn Mâce. *Sünen-i İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuad Abdulbaki. Daru'l-İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.

Ergin, Osman Nuri. *Türk Maarif Tarihi*. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.

Gülsoy, Ufuk. “İslahat Fermanı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1999. Erişim 11 Mart 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/islahat-fermani>

İpşirli, Mehmet. “Avârız Vakfı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1991. Erişim 11 Mart 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/avariz-vakfi>

Kapıcı, Hikmet Zeki. *Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr-i Âli*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2012.

Kenanoğlu, Macit. *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*. İstanbul: Klasik Yayınları, 1. Basım, 2004.

Koçu, Reşat Ekrem. *Darülaceze(1895-1974)*. İstanbul, 1974.

Konan, Belkıs. “Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 64/1 (01 Mart 2015), 171-194. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001776

Kopar, Metin - Yolun, Murat. “18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Borçlar Tarihine Bir Bakış”. *International Journal of History* 4/1 (2012), 335-358.

Köse, Saffet. “Rüşd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2008. Erişim 13 Eylül 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/rusd--fikir>

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Seyyid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2009. Erişim 11 Mart 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyyid>

Manzur, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ebu'l-Fadl İbn. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Daru's-Sadr, 1414.

Menekşe, Metin. “Temettuât Defterleri Işığında Eskişehir'de Yetimlerin Sosyal Ve Ekonomik Durumlarına Dair Bazı Bilgiler”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/38 (2015), 383-395.

Muhammed b. İsa Et-Tirmizî. *el-Câmi 'u'l-Kebîr*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.

Özcan, Tahsin. *Osmanlı Para Vakıfları Kanunî Dönemi Üsküdar Örneği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.

Öztürk, Nazif. “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyal Yardımlaşma Kuruluşları”. *Vakıf Medeniyeti Sempozyumu Kitabı*. Ankara, 2003.

Sabra, Adam. *Poverty and Charity in Medieval Islam : Mamluk Egypt, 1250-1517*. Cambridge: Cambridge University Press, 1. Basım, 2000.

Sakaoğlu, Necdet. *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

Sarıkaya, Makbule. *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti 1921-1935*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.

Serin, Muhittin. "Rik'a". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2008. Erişim 11 Mart 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/rika--osmanli>

Seyyid Mehmet Nuri Efendi. *Kâtip Seyyid Mehmet Nuri Efendi İdaresinde Bulunan Emvâl-i Eytâmın Sicilidir Numara 1*. İstanbul: İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (İMMA), 0203508.

Seyyid Mehmet Nuri Efendi. *Kâtip Seyyid Mehmet Nuri Efendi İdaresinde Bulunan Emvâl-i Eytâmın Sicilidir Numara 2*. İstanbul: İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (İMMA), 0203510.

Solak, İbrahim - Gülenç, Ahmet. "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Halkın Aile Yapısı Üzerine Bir İnceleme: Tanzimat Dönemi Diyarbakir Örneği". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 53 (17 Aralık 2021), 317-334. <https://doi.org/10.21563/sutad.1052424>

Süleyman b. El-Eş'as Ebû Davud. *Sünen-i Ebi Dâvud*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, ts.

Şimşek, Ayşe. "Osmanlı Hukuk Sisteminde Yetimlerin Himayesi ve Maddi Haklarının Korunması -Kurumsal Süreç-". *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi* 5 (15 Mart 2021), 89-126. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4604902>

Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 5. Basım, 1988.

Ünal, İrfan. *167 Nolu Çanakkale Eytâm Sandığına Mahsus Teminatlı İdâne Defteri'nin Transkripsiyonu Ve Değerlendirmesi (1920-1926)*. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Yazıcı, Nesimi. "Lonca Sisteminin İşsizlik Sigortasıyla İlgisi Üzerine Bazı Düşünceler". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35/1 (1996), 159-164.

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb (Havâss-ı Refîa) Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 993 - 995 / M. 1585 - 1587)*. haz. Baki Çakır, Ayşe Seyyide Adıgüzel, Zeynep Trabzonlu, Hilal Kazan. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil (H.956-963/M.1549-1556)*. haz. Orhan Gültekin. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999 - 1000 / M. 1590 - 1591)*. haz. Rıfat Günalan. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.

Yurdakul, İlhami. *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform(1826-1876)*. İstanbul, 2. Basım, 2017.

Yuvalı, Abdülkadir. "Gâzân Han". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1996. Erişim 11 Mart 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gazan-han>

“Bâ İrâde-i Seniyye Teşkil Eden Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm’ın Sûret-i Teşkilini ve Vezâifini Mübeyyin Nizamnamedir”. *Düstur, Tertip I.* 3/551, 1293.

“Eytâm Nizamnamesidir”. *Düstur, Tertip I.* 1/270-275, 1289.

Fatih Mehmet II Vakfiyeleri. Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1938.

Takvîm-i Vekayi’. “Kısm-ı Resmi” (Ramazan 1291), 1-2.

“Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânedede Küşâd Olunacak Eytâm Sandıklarının Sûret-i İdâresi ve Muhafazası Hakkında Nizamnamedir”. *Düstur, Tertip I.* 1/276-281, 1289.

“Murabaha Nizamnamesi”. *Düstur, Tertip I.* 1/268-269, 1289.

Süleymaniye Vakfiyesi. haz. Kemal Edib Kürkçüoğlu. Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1962.

“Umûm Emvâl-i Eytâmın Sûret-i İdâresi Hakkında Tâdilen Kaleme Alınan Nizamname”. *Düstur, Tertip I.* 8/515-548, 1943.

Takvîm-i Vekayi’. “Vuku’ât-ı Resmiye” (Safer 1269), 2-4.

“Yetîm”. *El-Mevsû’atü’l-Fıkhîyye.* 45/256-260. Kuveyt: Vizâretü’l-Evkaf ve’ş-Şuûni’l-İslamiyye, 1427.

İstanbul: İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (İMMA), 3353.

İstanbul: İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (İMMA), 3350.